

Basılı ISSN 1302-5856

Türk Coğrafya Dergisi

Turkish Geographical Review

www.tcd.org.tr

Elektronik ISSN 1308-9773

Bildiğimiz turizmin sonu mu? COVID-19'un Türkiye'deki turizm hareketliliğine etkisi

Is this the end of tourism as we know it? The impact of COVID-19 on tourism mobility in Turkey

İsmail Kervankıran ^{*a} Mehmet Fatih Bağmancı ^b

^a Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Isparta, Türkiye.

^b Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, Türkiye.

ORCID: İ.K. 0000-0001-9202-7320; M.F.B. 0000-0001-9467-8899

BİLGİ / INFO

Geliş/Received: 15.10.2020

Kabul/Accepted: 27.11.2020

Anahtar Kelimeler:

COVID-19

Türkiye

Turizm

Mobilite teorisi

Turizm coğrafyası

Keywords:

COVID-19

Turkey

Tourism

Mobility theory

Tourism geography

*Sorumlu yazar/Corresponding author:

(İ.Kervankıran)

ikervankiran03@gmail.com

DOI: 10.17211/tcd.811302

Atf/Citation:

Kervankıran, İ., & Bağmancı, M.F. (2020).

Bildiğimiz turizmin sonu mu? COVID-19'un

Türkiye'deki turizm hareketliliğine etkisi.

Türk Coğrafya Dergisi, 76, 19-32.

DOI: 10.17211/tcd.811302

ÖZ / ABSTRACT

2020 yılının başlarında Çin'de ortaya çıkan ve daha sonra dünyanın geneline yayılan COVID-19 küresel salgını ulusal, bölgesel ve küresel ölçekteki birçok hareketliliği (insan, sermaye, mal, ticaret, göç vs.) etkilemiş, ancak bunlar içerisinde en fazla etkilenen ise turizm hareketliliği olmuştur. Turist akışının yasaklanması, ülke sınırlarının kapatılması, uçak seferlerinin durdurulması ve ulusal sınırlar içerisinde bile geçişlere belli bir süre izin verilmemesi, dünyanın birçok ülkesinde turizm hareketliliğini tamamen durma noktasına getirmiştir. Her ne kadar "Yeni Normal Dönem"e geçişle birlikte seyahatlerde kısmi bir artış görüle de, modern insanın alıştığı eski normal dönemin turizm hareketliliğine geri dönüşün zor olduğu, geçmiş yıllarda alışılmış olan turizm faaliyetlerini gerçekleştirmenin mümkün olmadığı, dolayısıyla önümüzdeki dönemde bildiğimiz turizm faaliyetlerinden daha farklı turizm pratiklerinin gelişeceği ve turizm hareketliliğinin de boyutunun, niteliğinin, kapsamının ve görünümünün değişeceği tahmin edilmektedir. Bundan dolayı turizmin değişen bu yeni formunu anlamamızın yolu, eski normalin bilindik turizm hareketliliği ile yeni normalin görece kontrollü turizm hareketliliği arasındaki niceliksel ve niteliksel farkları ortaya koymak ve bu değişimin genel görünümüne bakmaktır. Ancak genel görünümü anlamak için hareketin tek yönüne değil, aynı anda milyonlarca insanın köken bölgelerden hedef bölgelere doğru döngüsel akışını incelemek gerekir. Bu çalışmanın amacı, COVID-19'un Türkiye'deki turizm hareketliliğine etkisini hem Türkiye'ye olan turist akışı hem de Türkiye'den yurtdışına olan seyahatler ile birlikte incelemek ve bu hareketliliği turizmin değişen boyutu içerisinde anlamaya çalışmaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ve Dünya Bankası'ndan alınan veriler ile Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nden COVID-19 salgını süreci sonrasında seyahat amaçlı Türkiye'ye gelen ve Türkiye'den yurtdışına gidenlerin verileri kullanılmıştır. Elde edilen verilere göre, Türkiye'deki turizm hareketliliğinin COVID-19 öncesi ve sonrasının karşılaştırması yapılmış, karşılıklı gerçekleşen hareketliliğin değişen görünümü yorumlanmış ve Türkiye'deki turizm hareketliliğinin değişen bu yeni formu değerlendirilmiştir.

The COVID-19 global epidemic, which emerged in China at the beginning of 2020 and spread throughout the world after a certain period of time, affected many mobilities (people, capital, goods, trade, migration, etc.) on a national, regional and global scale, but among these, tourism mobility has been affected the most. Prohibiting the flow of tourists, closing country borders, cessation of flights and banning the crossing of even national borders for a certain time has brought tourism mobility to a complete halt in many countries of the world. Although a partial increase has incurred in traveling with the transition to the "New Normal Period", it has been difficult to return to the tourism activity of the former normal period that modern people are used to, it has not been possible to carry out the usual tourism activities of previous years, therefore different tourism activities from the ones we are familiar with will develop in the upcoming period and it is predicted that tourism practices will develop and the dimensions, quality, scope and outlook of tourism mobility will change. Therefore, the way to understand this changing new form of tourism is to reveal the quantitative and qualitative differences between the familiar tourism mobility of the former normal and the relatively controlled tourism mobility of the new normal and look at the general outlook of this change. However, to understand the general picture, it is necessary to examine the cyclical flow of millions of people from their regions of origin to the target regions, not just one direction of the mobility. The purpose of this study is to examine the impact of Covid-19 on tourism mobility in Turkey, and try to understand the changing dimensions of tourism mobility. Data from UNWTO, OECD, the World Bank, the Ministry for Culture and Tourism as well as data regarding incoming and outgoing tourists for travel purposes after the Covid-19 process collated by TURKSTAT have been used in this study in line with this aim. Tourism mobility before and after covid-19 was compared according to the data, the changed outlook of mutually realized mobility was interpreted and this new form of tourism mobility in Turkey was evaluated.

Extended Abstract

Introduction

The leisure time generated by capitalism as a form of reproduction has increased the travel of people from their places of residence to different geographies and as a result, tourism mobility has emerged. The tourism mobility that emerged in continental Europe towards the end of the 19th century has spread to the whole world with the effect of globalization since the middle of the 20th century and has reached a head spinning level since the beginning of the 21st century. According to the data of the World Tourism Organization (2020), 1.5 billion people traveled around the world in 2019. In other words, approximately one out of every five people in the world has participated in international tourism mobility. Considering the numbers within national borders, the economic, political, environmental and social impact of tourism mobility has become increasingly visible. Although the form, dimension, numbers and quality of tourism mobility, which has been continuing in the modern sense from the beginning to the present, is constantly changing, it is mass tourism that has left its mark on this mobility for about a century and a half. The COVID-19 global epidemic, which emerged in China in early 2020 and spread around the world after a certain period of time, has affected national, regional and global tourism mobility, but the most affected among them has been mass tourism.

Theoretical Framework and Data

The travel and tourism sector is the most important sector that increases the global spread and impact of COVID-19 and is also its victim. Studies that investigate measure and predict the impacts of COVID-19 on tourism are important to reduce losses, prepare response strategies for monitoring and improvements because a situation for which impact and consequences cannot be measured cannot be managed (Sigala, 2020). In this context, when the studies on the effects of the epidemic on the tourism sector are evaluated, it is clear that the dimension and scale are very large. The purpose of this study is to examine the impact of Covid-19 on the flow of tourists to Turkey as well as outgoing travel within the framework of 'Mobility Theory', try to understand this mobility within the changing dimension of tourism and ensure that a more holistic outlook is displayed for the change, development and general outlook of tourism mobility in Turkey and contribute to a more accurate evaluation. Data obtained from UNWTO, the OECD and the World Bank and data processed by the Ministry of Culture and Tourism as well as TURKSTAT for pre- and post Covid-19 incoming and outgoing travel in Turkey have been used for this purpose. Tourism mobility before and after covid-19 was compared according to the data, the changed outlook of mutually realized mobility was interpreted and this new form of tourism mobility in Turkey was evaluated.

Results

Turkey is one of the major actors in the tourism market of the world. According to data for 2019, Turkey has a 3,7% share in the world tourism market while the share in the European market is 7.1%. Accordingly, as of 2019, Turkey is the world's

sixth most visited country and ranks as the 13th country in terms of tourism revenues. In addition, Turkey ranks in fourth place for the number of tourists after France, Spain and Italy among European countries and in sixth place for tourism revenues (Ministry of Culture and Tourism, 2020). However, like all primary tourist regions in the world, tourism in Turkey has also been seriously affected by the outbreak of Covid-19. The number of foreign visitors visiting Turkey in 2019 increased by 13,66 % and accordingly the targeted number for 2020 was over 50 million tourists. However, there was a massive decrease in the number of tourists arriving after the epidemic broke out especially after April 2020. Although the number of foreign tourists coming to Turkey improved in June, July and August in parallel with the optimistic environment and lifting of travel restrictions after June as a result of the improvement in the rate of the epidemic in Turkey and across the globe, the number of foreign tourists was significantly lower than the figures for the previous year. While the number of foreign visitors to Turkey in January 2020 was close compared to the same period of the previous year, and an increase of 12,93% even occurred in February compared to the previous year, there was a 60% decrease in the number of foreign visitors in March when the seriousness of the Covid19 epidemic was realized on a national and global scale and this decrease rate reached a more dramatic level in April and May.

In the pre-pandemic period, the ratio of the population of the country as well as the number of travelers had an overall increasing trend in terms of traveling to and from Turkey for tourism purposes. The number of people traveling abroad from Turkey in the early 2000s was just over 2 million and the population ratio was around 4% of the number of travels while the number had approached 10 million and the population ratio had increased to 11% in 2019. Although traveling abroad from Turkey has had its ups and downs in the recent past as a result of political developments, economic, social, environmental problems and epidemics in Turkey and throughout the world, tourism mobility abroad has an increasing trend (Kervankıran & Bağmançı, 2020). A look at the number of trips abroad in January and February of 2020 indicates that the number of trips in the same months of the previous year was higher (Figure 2). The number of travelers traveling abroad from Turkey in January 2020 for tourism purposes was 13.80% higher than for the same period the previous year and 4.03% higher in February (Table 4). However, Covid-19, which has become a pandemic disease all over the world as well as in Turkey, has led to a significant decline in tourism mobility (Figure 2). The effects of the crisis have become prominent since March, when the epidemic broke out. In April and May, when the first wave of the epidemic occurred, the decrease in travel abroad due to the suspension of international flights, closing of the border gates, restrictions and quarantines was over 90 percent (Table 4). With the normalization process in June, traveling abroad for tourism started to rise again. However, although a recovery was observed in the number of foreign visitors coming to Turkey as well as those traveling abroad from Turkey, there has been a decrease of 58.89% in traveling abroad compared to the numbers for the January-August period for the previous year.

Discussion and Conclusion

2020 has been a year full of contradictions in terms of travel. On the one hand, SpaceX company founded by Elon Musk expanded the boundaries of traveling by sending a vehicle named "Crew Dragon" into space, and on the other hand, the Corona virus (COVID-19) epidemic, which affects the whole world, has become a global problem and stopped travel between countries in the world or domestic travel for a certain period of time. Although there has been a partial increase in traveling with the transition to the "New Normal Period", it will take some time to return to the tourism activity of the former normal period that modern people are used to (Kervankıran & Bağmancı, 2020). Considering both the familiar holiday practices of the long-awaited former normal and the relatively controlled traveling of the new normal, and the post-mobility flows that carry journeys from Earth to space and take traveling to another dimension, tourism mobility in different forms, structures and features than the tourism practices we know are predicted to be experienced in the future. Therefore, in order to understand this new form of tourism mobility of the future, we think that more discussion and research on mobility in general and tourism mobility in particular is needed.

1. Giriş

Bütün sistemler gibi tarihsel sistemler de ölümlüdür. Tarihsel bir sistem olarak modern dünya sistemi de ölümcül bir krize girmiş olup, varlığını sürdürmesi pek mümkün görünmemektedir (Wallerstein, 2019). Sürekli krizler yaşayan dünya sistemlerinin değişim ve dönüşümlere maruz kalacağı konusu uzun süredir sosyal bilimlerde tartışılmaktadır¹. Polanyi (2017), insan doğasına aykırı olan piyasa toplumunun insanlık tarihinin son aşamasına geldiğini ve ekonomik liberalizmin kaçınılmaz olarak çöküşe geçtiğini söyleyerek içinde bulunduğumuz ekonomik sistemin yaşadığı krize vurgu yaparken, Balta (2019) ise yaşadığımız çağı; insanlığın ayağının altından kayan toprağın aynı anda hem muazzam bir yıkıma hem de dünyanın yerinden sarsacak devrimlere gebe olduğu bir dönem olarak belirterek günümüz dünyasının yaşadığı sosyal, kültürel ve politik bunalımları hatırlatmaktadır. Aydınlanma ve sanayi devrimi sonucunda ortaya çıkan modern dünya sistemi de günümüze gelene kadar birçok kriz yaşadı. 1980'lere gelindiğinde ise dünya çok yönlü bir değişim ve dönüşüm yaşamaya başladı. Ulus devletler yaklaşımından, küresel bilgi toplumuna; Fordist üretim biçimlerinden, esnek üretime; modern düşünceden, postmodern düşünceye geçişler yaşandı ve yeni tüketim kalıpları ortaya çıktı (Tekeli, 2020). Bununla birlikte yaşadığımız çağda çok hızlı meydana gelen ekonomik, teknolojik, politik, toplumsal ve mekânsal gelişmeler beraberinde değişimlerin de hızlı yaşanmasına neden olmuştur. Bir toplumun temel ekonomik ilişkileri değiştikçe, o toplumdaki tüm toplumsal ilişkiler de onlarla birlikte değişme eğilimindedir (Fraser, 2018). Eğer COVID-19 ortaya çıkmamış olsaydı da dünya değişecekti. COVID-19, zaten ortaya çıkacak olan bu değişimlerin hızlanmasına neden olmuştur. Fakat COVID-19 küresel salgınının ortaya

çıkışı bu değişimlerin kalıcılığa olasılığını da artırmıştır (Tekeli, 2020). Ortaya çıkışından günümüze gelene kadar birçok krizlere maruz kalmış, kendini yenilemiş ve yeni formlara ve yapılar girmiş sistemlerden biri de turizmdir. Fakat diğer birçok alanda olduğu gibi turizm sektörü de COVID-19 süreci ile birlikte ciddi yaralar almış, seyahatlere kısıtlamalar getirilmiş, insanların tatil alışkanlıkları değişmiş ve turizm hareketliliği durma noktasına gelmiştir. Bunun sonucunda ise bildiğimiz turizm kalıpları yerini yeni turizm aktivitelerine ve pratiklerine bırakmaya başlamıştır.

Başlangıcından günümüze modern anlamda devam eden turizm hareketliliğinin şekli, boyutu, sayısı ve niteliği sürekli değişmiş ve çağımızın modern seyyahları farklı deneyimler yaşamak için yeni turizm formları geliştirmişlerdir. Hem nicelik olarak artan hem de nitelik olarak değişen bu yeni turist profili, turizmi bir yaşam biçimi haline getirmiştir. Geçmişte üst gelir sınıfının katıldığı bir aktivite olan turizm, günümüzde orta ve alt sınıfın da katıldığı bir olgu haline gelmiş ve modern tüketim toplumunun vazgeçilmez pratiklerinden biri olmuştur. Küresel kapitalizmden beslenen aynı zamanda kapitalist piyasayı besleyen ve gündelik hayatın içine bu kadar fazla giren turizm olgusu, günümüz modern insanının ve toplumunun davranışlarını, tüketim kalıplarını, beşeri ve sosyal sermayesini, mekânsal hareketini, yaşam biçimini, dünyaya bakışını ve kültürel entegrasyonunu etkiler hale gelmiştir. Modernite sonrasında özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren hızlı, ilişkisel, çok etkileşimli, sosyal ağlarla örülü, kitlesel, hareketli ve karmaşık yaşam tarzının etkisi sonucunda belirli tatil alışkanlıkları, seyahat deneyimleri ve turizm hareketliliği ortaya çıkmıştır. Kapitalizmin yeniden üretim biçimi olarak ortaya çıkardığı boş zaman, insanların yaşadığı mekânlardan farklı coğrafyalara seyahatini artırmış ve bunun sonucu olarak turizm hareketliliği dünya genelinde hızla yayılmıştır. 19. yüzyılın sonlarında Kıta Avrupa'sında başlayan bu hareketlilik, 20. yüzyılın ortalarından itibaren küreselleşmenin etkisi ile dünyanın geneline yayılmış ve 21. yüzyılın başlarından itibaren baş döndürücü bir seviyeye ulaşmıştır. Dünya Turizm Örgütü (UNWTO, 2020b) verilerine göre 2019 yılında dünya genelinde 1,5 milyar kişi seyahat etmiştir. Yani dünyada yaklaşık her beş kişiden birisi uluslararası turizm hareketliliğine katılmıştır. Bu durum herkesin bir turist olduğu anlamına gelmemekle birlikte, dünyanın mobil hale gelme durumunu ve bu kadar büyük ölçekli insan hareketinin politik, çevresel, sosyal, mekânsal ve ekonomik yansımalarının etkisini anlama ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Ulusal sınırlar içerisindeki sayısı da dikkate alındığında turizm hareketliliğinin etkisi daha fazla görünür olmuş ve turizm olgusu modern insanın gündelik hayatında önemli bir yer edinmeye başlamıştır. Geçen kısa zaman aralığında turizm kendi doğasına uygun mekânları üretmiş, kendi turist profilini şekillendirmiş ve kendi yapısına uygun alışkanlıklar, algılar, kazanımlar ve pratikler geliştirmiştir. Bu gelişim sürecinde turizm birçok krizden etkilenmiş ancak krizlere karşı çoğunlukla dayanıklılık göstermiş, riskler almış ve zarar görse de krizlerle baş etmeyi başarmıştır. Ancak 2020 yılının başlarında ortaya çıkan ve dünya genelinde pandemi haline gelen COVID-19 salgınının ortaya çıkışı bildiğimiz turizm alışkanlıklarını derinden etkilemiştir.

¹ Ayrıntılı bilgi için; Büyük Dönüşüm (Polanyi, 2017), Bildiğimiz Dünyanın Sonu (Wallerstein, 2019), Tedirginlik Çağı (Balta, 2019), Bildiğimiz Kapitalizmin Sonu (Gibson-Graham, 2010) gibi kaynaklara bakılabilir.

² Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2020a), Korona ailesinin yeni bir alt türü olan bu virüsün resmi adını SARS-CoV-2 (Şiddetli Akut Solunum Sendromu-Koronavirus-2) olarak belirlemiştir. Dünya Sağlık Örgütü virüsün neden olduğu hastalığı tanımlamak için COVID-19 terimini kullanmaktadır.

Turizm ve ona bağlı endüstriler yakın zamanda 11 Eylül terör saldırıları (2001), Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS) salgını (2003), 2008/2009'da ortaya çıkan küresel ekonomik kriz ve 2015 yılındaki Orta Doğu Solunum Sendromu (MERS) salgını dâhil olmak üzere çok sayıda kriz yaşamıştır. Ancak geçmişte yaşanan bu krizlerin hiçbiri COVID-19 salgını kadar modern turizmin küresel gelişiminde daha uzun vadeli bir düşüşe yol açmadı. Bu durum, bir sistem olarak modern turizmin dışsal şoklara karşı dirençli olmadığını ortaya çıkarmaktadır (Gössling, Scott & Hall, 2020). Bununla birlikte yaşanan bu deneyimler, risk yönetimi, risk azaltma ve kriz kurtarma araç setlerinin geliştirilmesine fırsat sağlamıştır. Ancak, COVID-19 salgını küresel ölçeği nedeniyle önceki krizlerden çok daha büyüktür. Dünyanın dört bir yanındaki hükümetler, sağlık sistemlerinin çökmesini ve kitlesel ölümleri önlemek için gerekli olan halk sağlığı zorunluluklarına yanıt vermeye çalışırken, ekonomilerini devam ettirmek ile tehlikeli düzeylere ulaşan işsizliği ve yoksulluğu önlemek arasında bir denge kurmaya çalışıyorlar. Artan eşitsizliğin çok sayıda savunmasız nüfusa yol açtığı bir dünyada, COVID-19 salgınının ve yayılmasına yönelik eylemlerin bu savunmasız toplulukları orantısız ve ölümcül bir şekilde etkilediği açıktır. Böyle bir küresel krizin ortasında turizmin kaygıları ikincil öneme sahip gibi görünse de, turizmin birçok ülkenin ekonomik büyüme ve kalkınma planlarında oynadığı önemli rol nedeniyle üzerinde tartışılmaya değer görünmektedir (Higgins-Desbiolles, 2020). COVID-19 aynı zamanda daha geniş kentleşme, küreselleşme, çevresel değişim, tarım, ticaret ve çağdaş kapitalizm süreçlerinin kesişmesinin bir sonucudur. Turizmin seyahat gerektiren doğası ve insanların sürekli hareketine bağlı olması, bulaşıcı virüsün yayılmasına ve etkisinin hızlanmasına neden olmaktadır (Sigala, 2020). Dolayısıyla hareketliliğin artması turizmin gelişimi açısından olumlu iken, COVID-19 salgınının yayılmasına etkisinden dolayı olumsuz bir durumdur. Sonuç olarak hareketliliğin hem turizm hem de salgın açısından kilit bir öneme sahip olması konuya bu açıdan bakılmasını gerekli kılmaktadır.

Turizm de hareketle ilgilidir, bundan dolayı turizm olgusunu anlamak için farklı hareketlilik biçimlerini, aynı zamanda hareketliliği, karşılıklı turist akışlarını, akışlardaki değişimi, hareketliliğin oluşturduğu ağları, bağlantı yollarını, ilişkisel yönlerini, kesişimselliği, mekânsal ilişkileri ve hareketlerin karmaşık kombinasyonlarını inceleyen "Hareketlilik (Mobility) Teorisi" temelinde bakmak daha uygundur (Hannam, Butler & Paris, 2014; Sheller & Urry, 2006). Bu doğrultuda hareketlilik teorisi uluslararası, ulusal ve bölgesel turizmde küreselleşmenin etkisini, artan hareketliliğin boyutunu, değişen eğilimleri, ülkelerin küresel turizmde ne derece etkilendiğini, turist akışlarını etkileyen faktörleri, turizmin politik etkilerini, turizm ve göç ilişkisini, turizmde mekânın yeniden üretim süreçlerini, farklı tüketim kalıplarının turizm deneyimlerine olan etkisini, değişen turist bakışı ve davranışını anlamamıza yardımcı olacak ve kritik bir teorik alt yapı oluşturmaktadır (Hall, 2015). Turizmin mekânsal boyutunu inceleyen turizm coğrafyası, se-

yahat amaçlı hareketliliğin coğrafyalarını da araştırmaktadır (Kervankıran, Sert Etman & Şardağ, 2019). Dolayısı ile turizmi mekânsal dinamikleri ile birlikte hareketlilik çerçevesinde ele almak, turizm hareketliliğinin yapısal boyutunu, mekânsal görünümünü, farklı hareketlilik biçimleri arasındaki ilişkiselliği ve seyahat sürecinin her aşamasındaki etkilerini görmemize katkı sağlayacaktır.

COVID-19 salgın süreci sonucu ortaya çıkan hareketlilik kısıtlamaları küresel turizm piyasasını etkilediği gibi Türkiye'deki turizmi de her yönüyle etkilemiştir. Türkiye'de özellikle Mart ayından itibaren başlayan giriş-çıkış yasakları, Türkiye'nin birçok turizm destinasyonunda rezervasyonlarda düşüş yaşanmış³, bazı oteller kapanmış bazı oteller ise düşük kapasite ile çalışmaya devam etmiş⁴, seyahat acenteleri ve tur operatörlerinin hizmetleri durma noktasına gelmiş, birçok turizm emekçisi işten çıkarılmış⁵ ve yardımcı turizm hizmetleri veren işletmeler zor durumda kalmıştır. Yasaklar ve kısıtlamalar Türkiye'ye olan turizm talebini etkilediği gibi Türkiye'den yurtdışına olan seyahatlerin düşmesine de neden olmuştur. Türkiye'de COVID-19 salgınının turizm sektörüne olan etkilerine bakıldığında, salgının boyutunun ve ölçeğinin çok büyük olduğu ve turizminin tüm yönleri ile etkilediği görülmekte olup bunların ayrı ayrı incelenmesi gerekir. Bu çalışmanın amacı, dünyada ve Türkiye'de COVID-19'un gelişim sürecini ve etkilerini değerlendirmek, COVID-19 salgınının Türkiye'deki turizm hareketliliğine etkisini hem Türkiye'ye olan turist akışı hem de Türkiye'den yurtdışına olan seyahatleri "Mobilite (hareketlilik) Teorisi" çerçevesinde incelemek, bu hareketliliği turizmin değişen boyutu içerisinde anlamaya çalışmak ve Türkiye'de turizm hareketliliğinin değişimine, dönüşümüne ve genel görünümüne daha bütüncül bakılmasına ve daha doğru değerlendirilmesine katkı sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada UNWTO, OECD ve Dünya Bankası'ndan alınan veriler ile Kültür ve Turizm Bakanlığı ve TÜİK'ten COVID-19 süreci sonrasında seyahat amaçlı Türkiye'ye gelen ve Türkiye'den yurtdışına gidenlerin verileri kullanılmıştır. Elde edilen verilere göre, Türkiye'deki turizm hareketliliğinin COVID-19 öncesi ve sonrasının karşılaştırması yapılmış, karşılıklı gerçekleşen hareketliliğin değişen görünümü yorumlanmış ve Türkiye'deki turizm hareketliliğinin değişen bu yeni formu değerlendirilmiştir. Çalışma üç aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada COVID-19 salgınının dünyada ve Türkiye'deki gelişim süreci, ikinci aşamada COVID-19'un küresel turizm hareketliliğine etkisi ve üçüncü aşamada ise Türkiye'de COVID-19 öncesi ve sonrasında değişen turizm hareketliliği değerlendirilmiştir.

2. COVID-19 Salgınının Dünyadaki ve Türkiye'deki Gelişim Süreci

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından COVID-19 olarak adlandırılan yeni koronavirüs salgını, ilk olarak 2019'un sonunda Çin'de tespit edildi. 13 Ocak 2020'de Tayland, ardından 16 Ocak'ta Japonya, Çin dışındaki ilk vakayı bildirdi (WHO,

³ Bu konuda Akçığıt & Akgündüz (2020)'ün Google verilerini kullanarak salgının artmasıyla birlikte Almanya, İngiltere ve Rusya'daki insanların Türkiye'de tatil yapma planlarındaki değişimi anlama adına yaptıkları çalışmaya bakılabilir. Google'ın arama motorlarında Şubat ve Mart aylarında Koronavirüs vaka sayıları arttıkça, dünyada Muğla ve Antalya'nın da aranma oranları düşmeye başlamıştır.

⁴ Mart ayında İstanbul'daki kapanan, geçici süre faaliyetlerini durduran ve hizmete devam eden otellerin listesi için bakılabilir: www.turizmgunlugu.com/2020/03/24/kapanan-oteller-listesi-koronavirus/

⁵ SGK'nın 2020 yılı Temmuz ayı verilerine göre, Türkiye'deki turizm sektörünün tüm alanlarında (konaklama %-32,5, yiyecek içecek hizmetleri %-2,9, seyahat acenteleri ve tur operatörleri %-21, havayolları %-0,7 ve spor, eğlence dinlenme faaliyetleri %-8,6) ve kayıtlı olarak çalışanların sayısında (%-14,3) düşüş yaşanmış. Bu süreçte en fazla otellerde (%-80) çalışan turizm emekçisi işsiz kaldı.

2020a). Hastalık o zamandan beri dünyadaki neredeyse tüm ülke ve bölgelere yayıldı. Çin hastalığa esas olarak tecrit, karantina, insanların fiziksel olarak uzaklaştırılması ve seyahat kısıtlamaları gibi geleneksel taktikleri kullanarak yaklaştı. COVID-19 için, Çin hükümeti salgının merkez üssü olan Wuhan'ı 23 Ocak 2020'de sıkı bir şekilde kapatarak tüm iç ve dış taşımacılığı iki aydan fazla bir süre askıya aldı. Birkaç gün sonra, Hubei Eyaleti bir bütün olarak karantinaya alındı ve neredeyse tüm ulaşım durdu (Grydehøj, Kelman & Su, 2020).

Covid-19 salgının ortaya çıktığı günden çalışmanın tamamlandığı döneme kadar geçen süreçte yaşanan önemli gelişmelere kronolojik olarak bakıldığında, küresel çapta tüm ülkeleri hazırlıksız yakalayan salgının sağlıktan, yönetime, ekonomiden toplumsal ilişkilere yaptığı etki her geçen gün farklı boyutlara ulaştığı görülmektedir (Tablo 1). 12 Mart 2020 tarihinde WHO tarafından pandemi olarak ilan edilen ve 21. yüzyıla damgasını

vuran COVID-19 küresel salgını ekonomik, politik, sosyokültürel sistemleri önemli ölçüde etkiliyor. Bölgesel farklılıklar gösterse de, salgının yayılmasını ve hızını azaltmak için alınan çeşitli sosyal mesafe, seyahat ve hareketlilik yasakları, karantinalar, evde kalma kampanyaları, kapalı ortam kuralları, hijyen tedbirleri ve kalabalıklarla ilgili sınırlamalara zorlayan önlemler, salgının köklü ve uzun vadeli yapısal ve dönüşümsel değişikliklere, kırılmalara, paradigma değişimlerine neden olması kaçınılmaz görünüyor. Salgının en ayırt edici özelliği hızlı küreselleşen, çok boyutlu ve birbirine bağlı etkilere neden olan, mevcut değerlere ve sistemlere meydan okuyan, dünya çapında bir durgunluğa ve depresyona yol açmasıdır. Bu bağlamda yapılan tartışmalarda salgının sadece sağlık sisteminde değil yaşamın tüm boyutlarını etkileyeceği, salgın sonrasında hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı ve yeni normallerle yaşama devam edileceği öngörüsü ön plana çıkmaktadır (Karakaş, 2020; Sigala, 2020).

Tablo 1. COVID-19 Sürecinde Dünya Genelinde Yaşanan Önemli Gelişmeler
Table 1. Important Developments in the COVID-19 Process in the World

Tarih	Dünyada COVID-19 Süreci
31 Aralık 2019	Çin, Dünya Sağlık Örgütü'ne ülkede olağan dışı zatürre vakaları görüldüğünü bildirdi. Vakalar Hubei eyaletinin 11 milyon nüfuslu Wuhan kentinde yaşandı.
5 Ocak 2020	Dünya Sağlık Örgütü bu yeni hastalığı ilk kez salgın olarak adlandırdı.
11 Ocak 2020	Çin virüsü ilgili genetik bulguları kamuoyuyla paylaştı ve bu hastalıktan ilk ölüm, Çin'de bu tarihte gerçekleşti.
12 Ocak 2020	Çin dışında ilk vaka görüldü (Tayland ve Japonya). Her iki kişinin de yakın zamanda Çin'in Wuhan kentini ziyaret ettiği belirtildi.
21 Ocak 2020	ABD, ilk virüs vakasını duyurdu.
23 Ocak 2020	11 milyonluk Wuhan şehri karantinaya alındı; şehre giriş çıkışlar kapatıldı.
30 Ocak 2020	Dünya Sağlık Örgütü en yüksek alarm seviyesi olan halk sağlığı acil durumu ilan etti.
11 Şubat 2020	Dünya Sağlık Örgütü hastalığı Covid-19 olarak isimlendirdi.
14 Şubat 2020	Mısır, ülkedeki ilk vakayı duyurarak Afrika kıtasında hastalığın görüldüğü ilk ülke oldu. Yine aynı tarihte; Asya dışında ilk ölüm, Fransa'da gerçekleşti.
27 Şubat 2020	Suudi Arabistan, Covid-19 nedeniyle umre ziyaretlerini askıya aldı.
12 Mart 2020	Dünya Sağlık Örgütü, bu yeni gelişen virüsün bir pandemi olduğunu açıkladı. ABD, uçuş yasaklarını Avrupa'yı kapsayacak şekilde genişletti.
17 Mart 2020	Avrupa Birliği, 30 günlük seyahat kısıtlamasını yürürlüğe koydu.
24 Mart 2020	Hindistan ve Mısır da sokağa çıkma yasağı, Fransa'da iki aylık olağanüstü hal ilan edildi. 2020 Tokyo Olimpiyatlarının, 2021 yazına ertelendiği duyuruldu. Dünya Sağlık Örgütü sözcüsü, ABD'deki vaka artışının endişe verici olduğunu ve ABD'nin, pandeminin yeni merkezi haline gelme potansiyeli bulunduğunu aktardı.
2 Nisan 2020	Dünya genelinde Covid-19 vakaları 1 milyonu aştı.
9 Nisan 2020	Brezilyalı makamlar, Amazon ormanlarında izole ve ilkel hayat süren Yanomami adlı kabilede ilk vakaya rastlandığını duyurdu.
24 Nisan 2020	Oxford Üniversitesi Covid-19 aşısında insanlı deneylere başladı.
2 Mayıs 2020	Dünya genelinde Covid-19 vaka sayısı 212 ülkede yaklaşık 3,5 milyona, ölüm sayısı 250 bine ulaştı.
3 Mayıs 2020	Covid-19 kısıtlamalarını esnetmeye başlayan Fransa'da Avrupa Birliği (AB) ülkeleri, Schengen bölgesi ve İngiltere'den ülkeye girenlerin karantina uygulamasına tabi tutulmayacağı açıkladı.
1 Haziran 2020	Dünya Turizm Örgütü, 156 hükümetin sınırlarını uluslararası turizme tamamen kapattığını bildirdi.
28 Temmuz 2020	Dünya Turizm Örgütü, koronavirüs salgınının ve bunun sonucunda ortaya çıkan karantinaların sektöre verdiği zararın Ocak'tan Mayıs'a kadar 320 milyar dolar olduğunu açıkladı.
31 Temmuz 2020	ABD'de Covid-19 testi pozitif çıkan ilk evcil hayvan olan Buddy isimli köpeğin öldüğü açıklandı.
25 Ağustos 2020	Birleşmiş Milletler turizmde gelir kaybının Covid-19 salgını nedeniyle 1,2 trilyon dolara ulaşabileceğini vurgulayarak 120 milyon kişinin işini kaybetme riskiyle karşı karşıya olduğunu açıkladı.
16 Eylül 2020	Suudi Arabistan'ın Covid-19 önlemleri kapsamında yaklaşık 6 aydır durdurduğu umre ziyaretlerini kademeli olarak başlatmaya hazırlandığı belirtti.
22 Eylül 2020	Dünya Sağlık Örgütü, dünya genelinde Covid-19 vaka sayısının 31.174.627'ye ve ölüm sayısının 962.613'e yükseldiğini bildirmiştir.

11 Mart 2020 tarihinde Türkiye’de ilk COVID-19 vakası tespit edildi. Sağlık Bakanlığınca oluşturulan Bilim Kurulunun tavsiyeleri ile kamuda çalışan vatandaşların toplu bir şekilde olacağı ve salgının bulaşma riskinin yayılacağı ortamlara yönelik olumsuzlukları ortadan kaldırmaya yönelik tedbirler alınmıştır (Tablo 2). Kamuda ve özel sektörde esnek ve dönüşümlü mesai ve evden/uzaktan iş takibi gibi alternatif çalışmalarla ilgili düzenlemeler yapılmıştır. YÖK ve Milli Eğitim Bakanlığı yüz yüze eğitime zorunlu olarak ara verilmesi kararını almış ve eğitim kurumlarına belirsizlik ve sürecin uzaması gibi endişelerden dolayı eğitimin uzaktan yürütülmesine ve esnek akademik takvimin uygulanmasına yönelik bildirimde bulunmuştur. Bu süreçte daha önce planlanmış olan sportif faaliyetler, her türlü bilimsel etkinlikler ve sanatsal aktiviteler dondurulmuş, başka bir tarihe ertelenmiş veya iptal edilmiştir (TÜBA, 2020).

Sağlık Bakanlığı’nın (2020b) 24-28 Ağustos tarihinde yayımladığı COVID-19 Haftalık Durum Raporu’na göre vakaların çıktığı günden bu tarihe kadar bildirilen tüm vakaların %51’i erkek, %49’u kadındır. Salgın vakalarının %6,9’u (18.563) 15 yaş ve altı çocuklarda, %13,9’u (37.456) 15-24 yaş grubunda, %49,4’ü (133.078) 25-49 yaş arasında, %18,7’si (50.303) 50-64 yaş grubunda, %8,7’si (23.358) 65-79 yaş arasında ortaya çıkmış olup %2,5’i (6.791) ise 80 ve üstü yaşta ki vatandaşlarda görülmüştür. COVID-19 nedeniyle vefat eden 6.326 vatandaşın %62’si (3.930) erkek, %38’i (2.396) kadındır. Ölümün %71’i (4.491) 65 yaş ve üzeri kişilerde gerçekleşmesine rağmen vaka sayılarının sadece %11’i bu

yaş grubundadır. Bu tarihe kadar 15 yaş ve altı çocuklarda COVID-19 nedeniyle 12 ölüm bildirilmiştir. Vakaların en çok görüldüğü bölge (Türkiye İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması-1’e göre) İstanbul ve Güneydoğu Anadolu iken, en az bölge ise Batı Marmara’dır.

3. Literatür

Seyahat ve turizm sektörü COVID-19’un küresel yayılmasını ve etkisini artıran ve aynı zamanda mağduru olan en önemli sektördür. COVID-19’un turizm etkilerini inceleyen ve değerlendiren araştırmalar, salgını takip etmek, salgın sonrası hasarı en aza indirmek, salgınla mücadele stratejilerini geliştirmek açısından önemlidir, çünkü etkisi ve sonuçları ölçülemeyen bir kriz yönetilemez (Sigala, 2020). Bu bağlamda salgının turizm sektörü üzerine etkileri konusunda yapılan araştırmaların üç kategoride olduğu görülmektedir. Birinci kategoride salgının turizm ekonomisi boyutuyla değerlendiren çalışmalar; bu çalışmalarda genel olarak sektör üzerindeki etkileri ve krizden çıkışın yolları (Hall, Prayag, Fieger & Dyason, 2020; Cooper & Alderman, 2020; Everingham & Chassagne2020); salgının savunmasız bölgelere ve yerel ekonomiler üzerine etkileri (Rogerson & Rogerson 2020); küresel üretim ağlarının riskleri (Bryson & Vanhan, 2020); küresel ekonomi, iklim ve salgın ilişkisi (Prideaux, Thompson & Pabel, 2020) ve salgının küresel ekonomideki etkisi, iyileşmeye yönelik politikalar (OECD, 2020; BM, 2020; UNWTO, 2020a) üzerinde durmuştur.

Tablo 2. COVID-19 Sürecinde Türkiye’de Yaşanan Önemli Gelişmeler
Table 2. Important Developments in the COVID-19 Process in Turkey

Tarih	Türkiye’de COVID-19 Süreci
10 Ocak 2020	Sağlık Bakanlığınca Bilim Kurulu oluşturuldu.
5 Şubat 2020	Türkiye Bilim Kurulu'nun önerisiyle Çin'den gelen tüm uçuşlar durduruldu.
29 Şubat 2020	Türkiye ile İtalya, Türkiye ile Güney Kore, Türkiye ile Irak arasında gidiş-geliş tüm yolcu uçuşları tedbir amaçlı durduruldu.
11 Mart 2020	Türkiye’de ilk Covid-19 vakası görüldü.
12 Mart 2020	Türkiye’de ilk ve orta dereceli okullar ile üniversitelerde eğitime ara verildi.
15 Mart 2020	Kapsamlı seyahat ve ulaşım kısıtlamalarına başlandı. İnsanların toplu bulunduğu mekânlar geçici olarak kapatıldı.
19 Mart 2020	Futbol, basketbol, hentbol, voleybol ligleri ertelendi.
21 Mart 2020	Uçuşa kapanan ülke sayısı 68’e yükseldi.
21 Mart 2020	Türkiye’de kapsamlı karantina tedbirleri uygulanmaya başlandı.
24 Mart 2020	Toplu taşıma araçlarının kapasitesi %50’ye düşürüldü. Yolcular arası sosyal mesafe kuralı getirildi.
28 Mart 2020	Şehirlerarası otobüs-uçak yolculukları izne tabi edildi. Yurt dışına uçuşlar durduruldu.
3 Nisan 2020	Türkiye’de 30 büyükşehir ve Zonguldak iline 15 gün süreyle giriş çıkışlar yasaklandı.
4 Nisan 2020	20 yaş altı vatandaşlara sokağa çıkma yasağı getirildi.
10 Nisan 2020	Hafta sonu sokağa çıkma kısıtlaması ilan edildi (11-12.04.2020 tarihlerinde)
14 Nisan 2020	Türk Hava Yolları, tüm dış hat uçuşlarını 20 Mayıs 2020’ye kadar durdurduğunu duyurdu.
17 Nisan 2020	İstanbul’a deniz yoluyla giriş çıkışlar yasaklandı.
28 Nisan 2020	Türk Hava Yolları, salgın nedeniyle geçici olarak durdurduğu uçuşların 28 Mayıs’a kadar başlamayacağını açıkladı.
04 Mayıs 2020	65 yaş üstü vatandaşların, 0-14 yaş arası ve 15-20 yaş grubunun farklı zaman dilimlerinde kontrollü olarak sokağa çıkmasına izin verildi.
06 Mayıs 2020	Sağlık Bakanı küresel salgınla mücadelede 1. dönemin tamamlandığını duyurdu.
1 Haziran 2020	Yeni normal hayata geçiş süreci başlatıldı.
22 Eylül 2020	Türkiye’de Covid-19 kaynaklı hasta sayısı 306.302 ve ölüm sayısı ise 7.639’dur.

İkinci kategoride salgının politik, mekânsal ve sosyokültürel etkilerine yönelik çalışmalar; bu araştırmalarda salgının vatandaşların turist olarak sahip oldukları haklara etkileri ve eşitsizliği (Baum & Hai, 2020; Mostafanezhad, 2020); uluslararası seyahat ve halk sağlığı önlemleri (Çetin & Kara, 2020; Carr, 2020); sosyal ve kurumsal dayanışmanın salgınla mücadeledeki önemini (Grydehøj, Kelman & Su, 2020); salgının sahip olduğu sosyo-mekânsal süreçleri (Kuebart & Stabler, 2020), göç hareketleri, göçmen ve turizm ilişkisini (Salazar, 2020; Sirkeci & Yüceşahin, 2020); salgının turizm sektöründe neoliberal adaletsizlikleri ve sömürüyü nasıl ortaya çıkardığını (Harvey, 2020; Higgins-Desbiolles, 2020), salgının seyahat özgürlüğüne getirdiği yasakların sosyal yaşam üzerindeki etkilerini (Sirkeci, Özerim & Bilecen, 2020; Üstün & Özçiftçi, 2020), salgın süreci ile birlikte ikinci konutların artan önemi ve fonksiyonlarında meydana gelen değişimi (Zoğal & Emekli, 2020; Zoğal, Domenech & Emekli, 2020), Covid-19 salgını sonrasında Türkiye'deki turizm sektörünü desteklemek için çeşitli turizm birlikleri ve kurumlarca ilan edilen düzenlemeleri (Sezen Doğançılı, 2020), salgının Türkiye'de turizm sektörü üzerindeki etkilerini (Demir, Günaydın & Demir, 2020) konuları ele alınmıştır.

Üçüncü kategoride ise turizm sektörünün salgınla birlikte geçirdiği dönüşümü ve turizmin geleceği ile yeni normal (Gössling, Scott, & Hall, 2020; Sigala, 2020; Chhabra, 2020; Stankov, Filimonau & Vujičić, 2020; Ateljevic, 2020; Lew, Cheer, Haywood, Brouder & Salazar 2020; Karakaş, 2020; Niewiadomski, 2020; Springer, 2020; Cohen, 2020; Mostafanezhad, Cheer & Sin, 2020; Haywood, 2020; Galvani, Lew & Perez, 2020; Crossley, 2020; Cheer, 2020; Hall, Scott & Gössling, 2020; Lapointe) farklı boyutlarıyla ele alan çalışmalar bulunmaktadır.

4. COVID-19'un Dünya Turizm Hareketliliğine Etkisi

Küreselleşmenin en önemli tezahürlerinden biri olan uluslararası turizm (Niewiadomski, 2020), COVID-19 salgınıyla birlikte benzeri görülmemiş seyahat yasakları ve hareketlilik kısıtlamaları ile bir anda durma noktasına gelmiştir (Gössling, Scott & Hall, 2020). Salgın başlangıçta yerel bir sorun olarak görülmesine rağmen yayılımın artmasıyla küresel bir krize dönüşmüştür. Ancak salgın, bu küresel niteliğinden beklenmeyecek bir yan etki doğurmuş ve sınır tanımayan bir soruna dönüşerek ulusal sınırları korumaya yönelik önlemler dönemini başlatmıştır (Sirkeci, Özerim & Bilecen, 2020). Alınan tüm tedbirler kaçınılmaz olarak birçok ekonomik faaliyet biçiminin askıya alınmasına neden olduğundan, ulusal yönetimler aynı zamanda kendi ekonomilerini kurtarmak için birçok zorluk ile karşı karşıya kalmıştır. Gelişmiş iletişim teknolojileri hala mekânları ve toplumları sanal olarak birbirine bağlıyor olsa da ağır seyahat kısıtlamaları ve uluslararası seyahatin askıya alınması nedeniyle, mekânlar arasındaki coğrafi engeller yeniden ortaya çıkmış, görece mesafeler artmış ve salgın, "ulus devlet" anlayışının 2008 küresel mali krizinden daha güçlü bir şekilde canlanmasına yol açmıştır (Niewiadomski, 2020).

Dünya Turizm Örgütü'nün (UNWTO, 2020b) verilerine göre, uluslararası turist sayısı 2020'nin ilk yarısında geçtiğimiz yılın aynı dönemine göre %65 azaldı ve Haziran ayında bazı önemli turizm destinasyonlarında bir önceki yıla göre turist sayısında %93'lere varan düşüş yaşandı. 2020'nin ilk yarısında uluslararası seyahat

talebindeki dramatik düşüş, dünya genelinde 440 milyon turist ve 460 milyar dolar turizm geliri kaybına neden olmuştur⁶. Bu durum, 2009 yılında kaydedilen küresel ekonomik ve mali kriz sürecindeki gelir kaybının beş katından fazlasına denk gelmektedir. 2020'de Mayıs ayındaki mevcut durum ve uluslararası turist sayısında yaşanan %58-78 arası azalma, uluslararası turist akışlarının 2020'nin genelinde %70'e yakın bir düşüşün yaşanacağını göstermektedir. 2021-2024 için genişletilmiş senaryolar, salgının evriminde bir tersine dönme, yolcu güveninde önemli iyileşme ve seyahat kısıtlamalarının yıl ortasına kadar büyük ölçüde kalkması varsayımına dayalı olarak 2021 yılında toparlanmaya işaret ediyor. Bununla birlikte uluslararası turizmin hâkim ekonomik koşullar, seyahat kısıtlamalarının kademeli olarak ortadan kaldırılması, salgının gelişimi, turist güvenindeki iyileşme gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak kabaca 2,5-4 yıl içinde 2019 seviyelerine dönüş yapabileceği tahmin edilmektedir.

COVID-19 salgınının yayılmasını kontrol altına almak için Mart ayının ikinci yarısından itibaren ve Nisan (-%97) ve Mayıs aylarını (-%96) takip eden aylarda dünya çapında seyahat kısıtlamaları ve karantina uygulamaları yaşandı. COVID-19 salgınından ilk etkilenen bölge olan Asya ve Pasifik, 2020'nin ilk yarısında turist sayısında %72'lik bir düşüş (171 milyon kişi) yaşadı. İkinci en sert düşüş %66'lık (213 milyon kişi) oranla Avrupa'da oldu, ardından Amerika (-%55; 59 milyon kişi), Afrika ve Orta Doğu'da (her ikisi de -%57; 18 ve 19 milyon kişi) yaşandı. Uluslararası turist hareketliliğinde alt bölge düzeyinde, Kuzeydoğu Asya (-%83) ve Avrupa Güney Akdeniz (-%72) bölgelerinde en büyük düşüş kaydedildi. Dünya çapındaki çoğu alt bölge yılın ilk yarısında %50'den fazla düşüş yaşadı (UNWTO, 2020b). Dünya Turizm Örgütü'nün 1 Eylül 2020 itibarıyla seyahat kısıtlamaları hakkındaki yedinci raporuna göre (UNWTO, 2020a), toplam 115 destinasyon (dünya çapındaki tüm destinasyonların %53'ü) uluslararası turizm için COVID-19 ile ilgili seyahat kısıtlamalarını hafifletti. Haziran ayında birkaç destinasyonun yeniden açılması çoğunlukla Avrupa Birliği ile sınırlıyken, 1 Eylül itibarıyla dünyadaki destinasyonların %43'ünde sınırlar tamamen kapalı kaldı. Dahası, birçok turizm destinasyonu, COVID-19 salgınlarının yeniden ortaya çıkmasının ardından seyahat kısıtlamalarını yeniden uygulamaya koydu. Sonuç olarak mevcut eğilimler devam ederse turizm bölgelerinin büyük çoğunluğunda ciddi sorunların yaşanması muhtemeldir.

1 Eylül 2020 itibarıyla 26 Schengen üye devletinden 25'i dâhil olmak üzere Avrupa'da 44 turizm destinasyonu seyahat kısıtlamalarını hafifletti. Şu ana kadar kısıtlamaları hafifleten ve en çok destinasyona sahip bölge Avrupa'dır (%81). Birçok Karayip destinasyonu, Haziran ve Temmuz aylarında hijyen ve sağlık protokollerinin uygulanmasına ek olarak yeniden açılmıştır, ancak buraya kaynak sağlayan pazarları ile bağlantı hala sınırlıdır (UNWTO, 2020a). Dünya Turizm Örgütü, getirilen seyahat kısıtlamaları zeminine karşın, uluslararası diyalog ve işbirliğinin önemine vurgu yapmış ve COVID-19 mücadelesinin, dayanışmanın uluslararası sınırların ötesine nasıl geçebileceğini göstermek için bir fırsat sunduğunu vurgulamıştır. Buna göre dünya çapındaki seyahat ve turizm endüstrisinin, çeşitli çabaların toparlanmasını desteklemek için hazırlıklı olması ve genel olarak üç ana alana ayrılan çeşitli eyleme dayalı tavsiyelerde bulunması gerekiyor: krizi yönetmek ve etkiyi azaltmak; teşvik sağlamak ve iyileşmeyi hızlandırmak ve yarına hazırlanmak (UNWTO, 2020c; Chhabra, 2020).

⁶ COVID-19 salgınından dolayı küresel turizm sektörünün 2020 yılındaki kaybının yaklaşık olarak 3 trilyon dolar olacağı tahmin edilmektedir (Global Tourism Forum, 2020).

Pandeminin evrimi ve gelecekteki bir aşısı olasılığı nedeniyle mevcut görünüm belirsizliğini koruyor. Tüketici güveni rekor seviyede düşüken, kötüleşen ekonomik ortamın sektörler üzerindeki olumsuz etkisi devam ediyor. Küresel bir kriz haline gelen bu süreçte hem devletler hem de uluslararası sivil toplum kuruluşları krizden en az zararla çıkmak için planlamalar yapmakta ve bazen bölgesel bazen de küresel işbirlikleri kurulmaktadır. Turizmin güvenli bir şekilde yeniden başlatılmasını desteklemek amacıyla, artan sayıda destinasyon, güvenlik ve hijyen protokolleri, hedefli pazarlama ve tanıtım kampanyaları, turizm kurtarma planları, iç turizmin teşvik edilmesi, seyahat kısıtlamalarını kolaylaştırma, seyahat sigortası sağlanması, seyahat balonları⁷ ve seyahat koridorları oluşturulması da dahil olmak üzere farklı önlemler almaktadır (Inquirer, 2020; UNWTO, 2020a). Bunlar arasında seyahat koridorları modeli, COVID-19 salgınına kendi sınırları içinde kontrol altına alma ve bunlarla mücadele etme konusunda önemli başarı gösteren komşu veya yakın ülkeler arasında özel bir ortaklıktır. Bu ülkeler daha sonra sınırları açarak ve insanların varışta karantinaya girme ihtiyacı duymadan bölge içinde özgürce seyahat etmelerine izin vererek aralarındaki bağlantıları yeniden kurmaya devam ediyor. Modelin yaygınlaşmasına üç Baltık devleti olan Estonya, Letonya ve Litvanya, söz konusu ülkelerin vatandaşlarına üye ülkelerin topraklarına giriş hakkı veren üçlü bir ortaklık kurarak öncülük etti. Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin turizm bakanları seyahatleri daha güvenli hale getirmek ve turizm sektörünü canlandırmak için AB ülkeleri arasında "turizm koridorları" kurulmasını gündeme getirmişlerdir (OECD, 2020;wego.com, 2020; haberturk.com, 2020). İngiltere, 2020 yılı Temmuz ayının ilk günlerinde genel karantina kuralını yumuşatmış, karantinadan muaf tutulan ülkelerin seyahat koridoru listesini hazırlamış ve Türkiye'yi "seyahat koridoru" ülkeleri arasına katmıştı. Ancak İngiltere hükümeti, Sağlık Bakanlığı'nın COVID-19 vakalarını Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) ve Avrupa Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezinin (ECDC) kriterlerinden farklı şekilde değerlendirdiğini öne sürerek Türkiye'yi bu listeden çıkarmış ve "karantina uygulanacak ülkeler" listesine eklemiştir.

5. COVID-19'un Türkiye'deki Turizm Hareketliliğine Etkisi

2019 yılında Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısında %13,66'lık bir artış olmuş ve buna bağlı olarak 2020 yılında 50 milyonun üzerinde turist hedeflenmiştir. Ancak yaşanan salgın krizinden sonra gelen ziyaretçi sayısında özellikle 2020'nin Nisan ayından sonra büyük bir düşüş yaşanmıştır. Haziran ayından sonra hem Türkiye'de hem de dünya genelinde salgının hızındaki düşüşe bağlı olarak oluşan iyimser ortam ve seyahat kısıtlamalarının düzenlemesi ile birlikte Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında gelen ziyaretçi sayısında bir iyileşme görülsede önceki yıllarla karşılaştırıldığında ziyaretçi sayısının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Örneğin 2020 yılı Haziran ayında ziyaretçi sayısında geçen yılın aynı ayına göre %94,39 azalış kaydedilmiştir. 2020 yılı Temmuz ayında ziyaretçi sayısı geçen yılın aynı ayına göre %80,40, Ağustos ayında ise %73,61 oranında bir azalış göstermiştir. 2020 yılı Ocak-Ağustos döneminde ziyaretçi sayısı geçen yılın aynı dönemine göre %73,94 azalış göstererek 9.271.660 olmuştur (Tablo 3). 2020 yılının Ocak ayında Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısı bir önceki yılın aynı dönemine göre birbirine yakın değerlerde iken ve hatta Şubat ayında bir önceki yıla göre %12,93'lük artış yaşanmışken, hem küresel hem de ulusal ölçekte COVID-19 salgınının ciddiyetinin anlaşılması ile birlikte Mart ayında ziyaretçi sayısı %60'lara varan bir düşüş yaşamış, Nisan ve Mayıs aylarında ise bu düşüş oranı daha dramatik seviyeye ulaşmıştır (Şekil 1). Türkiye'de ilk COVID-19 salgın vakalarının ortaya çıktığı Mart ayı başlarından itibaren yetkili kurumlar ciddi önlemler almaya başlamıştır. Bu dönemde yurt dışı uçuşları durdurulmuş ve havayolu yanında diğer ulaşım araçlarıyla olan giriş ve çıkışlara kısıtlamalar ve yasaklamalar getirilmiştir. Tüm bu kısıtlamaların sonucunda özellikle Nisan ve Mayıs aylarında Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısı en düşük seviyeye inmiştir. Her ne kadar Temmuz ve Ağustos aylarında kontrollü olarak yurt dışı geçişlerine izin verilse de ziyaretçi sayısında bir önceki yılın aynı dönemine göre %70'lerin üzerinde düşüş yaşanmıştır (Şekil 1). Ocak-Ağustos döneminde ziyaretçilerin en çok giriş

Tablo 3. Türkiye'ye Gelen Ziyaretçilerin Yıllara ve Aylara Göre Dağılımı

Table 3. Distribution of Foreign Tourists Visited Turkey According to Years and Months

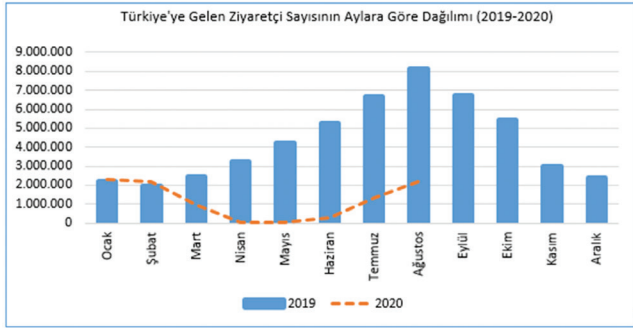
Türkiye'ye Gelen Ziyaretçilerin Yıllara ve Aylara Göre Dağılımı										Değişim (%)	
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2018-2019	2019-2020
Ocak	1.374.401	1.466.128	1.575.399	1.762.004	1.691.287	1.568.344	2.045.341	2.226.288	2.287.010	8,85	2,73
Şubat	1.209.064	1.415.328	1.523.245	1.564.925	1.517.504	1.432.342	1.806.822	1.944.957	2.196.453	7,65	12,93
Mart	1.635.696	1.892.370	1.967.114	2.017.645	1.898.762	1.844.076	2.270.019	2.473.147	968.537	8,95	-60,84
Nisan	2.231.943	2.418.962	2.573.139	2.626.663	2.049.238	2.278.538	2.870.569	3.266.256	24.238	13,78	-99,26
Mayıs	3.194.547	3.717.734	3.863.883	3.775.013	2.749.648	3.095.282	3.790.524	4.219.837	29.829	11,33	-99,29
Haziran	3.896.971	4.131.081	4.530.079	4.349.675	2.696.149	3.489.572	4.406.894	5.276.253	295.840	19,73	-94,39
Temmuz	4.953.266	4.791.585	4.952.404	5.244.965	3.482.544	5.032.488	5.712.975	6.703.045	1.314.035	17,33	-80,40
Ağustos	5.384.021	5.930.881	6.635.627	6.748.708	4.565.837	6.323.888	7.052.433	8.167.150	2.155.718	15,81	-73,61
Eylül	5.099.835	5.335.184	5.495.982	5.415.322	4.014.930	5.306.888	6.021.357	6.741.769		11,96	
Ekim	3.836.383	4.294.646	4.293.279	4.161.806	3.190.334	3.913.759	4.791.439	5.437.494		13,48	
Kasım	2.154.009	2.234.267	2.264.373	2.236.998	1.879.625	2.293.847	2.679.420	3.005.517		12,17	
Aralık	1.493.785	1.598.059	1.740.546	1.713.807	1.629.471	2.041.323	2.180.881	2.398.329		9,97	
Toplam	36.463.921	39.226.225	41.415.070	41.617.531	31.365.329	38.620.347	45.628.674	51.860.042	9.271.660	13,66	-61,52

Kaynak: TÜİK, 2020; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020

⁷ Asya-Pasifik bölgesindeki hükümetler, iş seyahatlerini teşvik etmek ve COVID-19'dan sert etkilenen ekonomileri canlandırmaya yardımcı olmak için "seyahat balonları" projesini geliştiriyor. Bu proje kapsamında Singapur ve Çin ülkeleri arasında seyahat eden insanlar, 14 günlük karantina süresinden geçmek zorunda kalmadan önemli iş veya resmi geziler yapabilecekler (Inquirer, 2020).

yaptıkları sınır kapılarının bağlı olduğu illerde ilk sırayı %43,55 oranı (3.159.946) ile İstanbul almakta olup, İstanbul'u sırasıyla; Antalya (%19,59), Edirne (%13,52), Artvin (%5,28) ve Muğla (%4,19) illeri takip etmektedir.

Şekil 1. Türkiye'ye Gelen Ziyaretçi Sayısının Aylara Göre Dağılımı (2019-2020)
Figure 1. Distribution of Foreign Tourists Visited Turkey According to Months
Kaynak: TÜİK, 2020; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020

2020 yılı Ocak-Ağustos döneminde Türkiye'ye en çok ziyaretçi gönderen ülke sıralamasında Almanya %10,88 (789.602) ile birinci, Rusya %10,65 (772.686) ile ikinci, Bulgaristan %7,34 (532.417) ile üçüncü sıradadır. Türkiye'ye en çok ziyaretçi gönderen ülkelerden Rusya ve İngiltere'nin ardından Almanya'nın da kademeli olarak seyahat kısıtlamasını kaldırması bu ülkelerden gelenlerin sayısını artırmıştır. Ağustos ayı başında önce Rusya'nın ülkeye giriş yapanlara uygulanan 14 günlük karantınayı kaldırması, ardından Almanya'nın 31 Ağustos'a kadar Avrupa Birliği ve Schengen Bölgesi dışındaki 160 ülke için seyahat uyarısında bulunmasına rağmen Türkiye'ye uyguladığı seyahat uyarısını Aydın, Muğla, İzmir ve Antalya için kısmen kaldırılması bu dönemde Türkiye'ye gelenlerin sayısını artırmıştır. Ancak Eylül ayı ile birlikte salgın riskinin yeniden artmasıyla birçok ülke yeniden seyahat kısıtlaması yoluna gitmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020; AA, 2020; BBC, 2020; Euronews, 2020b).

Türkiye'den yurt dışına olan seyahatlere bakıldığında ise, pandemi öncesinde turizm amaçlı yurt dışına yapılan seyahatlerin hem sayı olarak hem de seyahat edenlerin ülke nüfusuna oranı bakımından genellikle arttığı görülmektedir. 2000'lerin

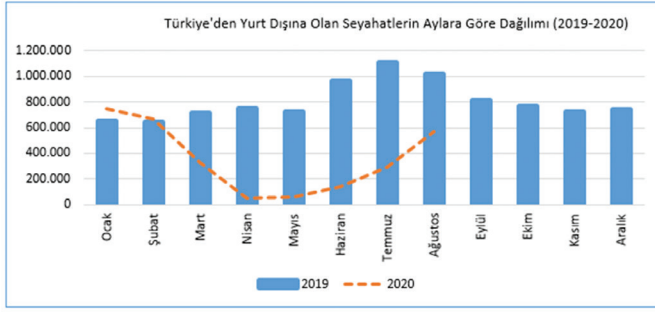
başında Türkiye'den yurt dışına seyahat edenlerin sayısı 2 milyonun biraz üzerinde ve nüfusa oranı % 4 civarında iken 2019 yılına gelindiğinde seyahat sayısı 10 milyona yaklaşmış ve ülke nüfusuna oranı % 11'e yükselmiştir. Yakın geçmişte hem Türkiye'de hem de dünya genelinde yaşanan politik, ekonomik, toplumsal, çevresel sorunlar ve salgın hastalıklar nedeniyle Türkiye'den yurt dışına yapılan seyahatlerde iniş çıkışlar yaşansa da genel olarak yurt dışına olan turizm hareketliliği artma eğilimindedir (Kervankıran & Bağmancı, 2020). Hatta 2020 yılının ocak ve şubat ayları yurt dışı seyahat sayılarına bakıldığında, bir önceki yılın aynı aylarındaki seyahat sayısından daha fazla olduğu görülmektedir (Şekil 2). 2020 yılında Türkiye'den yurt dışına turizm amaçlı seyahat edenlerin sayısı bir önceki yılın aynı dönemine göre ocak ayında %13,80 ve şubat ayında ise %4,03 oranında artış göstermiştir (Tablo 6). Ancak pandemi haline gelen COVID-19 hastalığı tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yurt dışı turizm hareketliliğinde önemli derecede düşüşlerin yaşanmasına neden olmuştur (Şekil 2). Yaşanan krizin etkileri ise salgının ortaya çıktığı Mart ayından itibaren belirgin olarak görülmeye başlamıştır. Salgının ilk dalgasının yaşandığı dönem olan Nisan ve Mayıs aylarında yurt dışına uçuşların durdurulması, sınır kapılarının kapatılması, kısıtlama ve karantınalar nedeniyle yurt dışına yapılan seyahatlerdeki düşüş %90'ların üzerine çıkmıştır (Tablo 4). Haziran ayındaki normalleşme süreci ile birlikte yurt dışı seyahatler yeniden yükselişe geçmiştir. Ancak Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısında olduğu gibi Türkiye'den yurt dışına seyahat edenlerin sayısında da bir iyileşme görülse de, bir önceki yılın seyahat sayıları ile karşılaştırıldığında Ocak-Ağustos döneminde yurt dışına yapılan seyahatlerde %58,89 oranında azalma yaşanmıştır (Tablo 4). Ayrıca araştırmaya son şeklinin verildiği sonbahar döneminde ise gerek Türkiye'de gerekse tüm dünyada henüz yaralar sarılmadan salgındaki artışın hızlanması ikinci dalga korkusunu artırmıştır. Bu durum salgının hızını azaltmak ve yayılmasını önlemek amacıyla kısıtlamaların ve tedbirlerin yeniden artırılmasına neden olmuştur. Yaşanan bu durumun yurt dışına yapılan seyahatler üzerinde olumsuz etkisi ise kaçınılmaz görünmektedir.

Tablo 4. Türkiye'den Yurt Dışına Olan Seyahatlerin Yıllara ve Aylara Göre Dağılımı

Table 4. Distribution of Outbound Travel from Turkey According to Years and Months

Türkiye'den Yurt Dışına Olan Seyahatlerin Yıllara ve Aylara Göre Dağılımı										Değişim Oranı (%)	
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2018-2019	2019-2020
Ocak	415.816	490.709	513.762	605.946	557.683	611.420	704.387	656.475	747.101	-6,80	13,80
Şubat	381.114	560.648	596.225	616.510	626.101	608.313	660.895	644.196	670.221	-2,53	4,03
Mart	466.236	608.274	618.296	642.603	641.403	677.821	705.252	717.246	326.339	1,70	-54,50
Nisan	517.912	566.597	590.790	765.692	631.516	702.741	728.986	752.280	51.367	3,20	-93,17
Mayıs	544.263	590.946	698.631	882.159	752.060	812.614	690.243	725.576	63.556	5,12	-91,24
Haziran	625.636	677.972	752.665	814.659	652.242	779.234	774.829	966.812	139.703	24,78	-85,55
Temmuz	512.102	717.114	825.446	949.715	880.228	919.606	816.997	1.111.531	291.593	36,05	-73,77
Ağustos	477.758	790.702	816.672	872.220	647.281	837.828	807.504	1.022.294	565.337	26,60	-44,70
Eylül	389.345	560.014	641.160	749.875	707.264	756.884	641.295	815.293		27,13	
Ekim	547.879	806.876	719.336	678.682	648.563	759.030	634.078	771.983		21,75	
Kasım	493.624	583.899	594.189	605.397	566.005	683.622	592.426	724.475		22,29	
Aralık	431.264	572.119	615.090	567.393	581.562	737.805	626.541	742.351		18,48	
Toplam	5.802.949	7.525.870	7.982.262	8.750.851	7.891.908	8.886.918	8.383.433	9.650.512	3.967.162	15,11	-58,89

Kaynak: TÜİK, 2020; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020

Şekil 2. Türkiye'den Yurt Dışına Olan Seyahatlerin Aylara Göre Dağılımı (2019-2020)
Figure 2. Distribution of Outbound Travel from Turkey According to Months
Kaynak: TÜİK, 2020; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020

Uluslararası ve ulusal seyahat kısıtlamaları, karantina uygulamaları, ülke içinde şehirlerarası geçişe getirilen kısıtlamalar ve fiziksel mesafe önlemleri dış turizmi olumsuz yönde etkilediği gibi iç turizm hareketliliğini de azaltmıştır. Türkiye'de ülke içi seyahat kısıtlamaları ve karantınaların henüz başlamadığı Ocak-Mart döneminde yurt içi seyahat sayısında azalma dikkat çekicidir. 2020 Ocak, Şubat ve Mart aylarından oluşan I. çeyrekte, yurt içi seyahat sayısı 7 milyon 958 bindir. Seyahate çıkanların bir ve daha fazla geceleme kaydı ile ülke içinde yaptıkları toplam seyahat sayısı bir önceki yılın aynı çeyreğine göre %43,5 ve geceleme sayısı %30 düşmüştür. Türkiye'de iç turizm hareketliliğinde seyahatlerin sayısında niceliksel bir düşüş yaşanmakla birlikte, seyahatlerin niteliğinde de değişimin yaşandığı görülmektedir. 2019 yılının ilk çeyreğinde "yakınları ziyaret" amacı ile yapılan seyahatlerin oranı toplam seyahat sayısının %67'sini oluştururken, 2020 yılının aynı döneminde yakınları ziyaret amaçlı seyahat oranı %74,7'yi oluşturmaktadır. 2019 yılının ilk çeyreğinde %17,9'luk paya sahip olan "gezi, eğlence, tatil" amaçlı seyahatler, 2020'de %11,4'lük orana düşmüştür (Tablo 5). İç turizme katılan turistlerin, yurt içinde yaptıkları seyahat harcamaları 2020 yılının I. çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre %41,9 azalmış ve her iki dönemde harcamaların yaklaşık %96'sını kişisel harcamalar, %4'ünü paket tur harcamaları oluşturmuştur.

COVID-19 salgının etkisine rağmen Türkiye'de iç turizme katılan vatandaşların bir önceki yıla göre yakınları ziyaret amaçlı seyahatlerin oranının artması, salgın ve kriz dönemlerinde turizme yönelik seyahatlerde arkadaş veya akraba ilişkilerinin önemini (Kervankıran, Sert Etman & Çuhadar, 2018), dolayısıyla turizm hareketliliğinde sosyal ağların etkisini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Ayrıca bu artışın diğer önemli nedeni ise, iç turizmde tatil planı yapan insanların salgının ilk dönemlerinde otellerin kapalı olması nedeniyle, ikinci konutlara yönelik gerçekleştirildikleri hareketlilik (Zoğal & Emekli, 2020).

Tablo 5. Türkiye'de Amacına Göre Yurt İçi Seyahat Sayısı (2019-2020)
Table 5. Number of Domestic Tourism by Purpose in Turkey

Amacına Göre Yurt İçi Seyahat Sayısı (Bin) ve Oranı*				
Seyahat Amacı	2019	Oran (%)	2020	Oran (%)
Gezi, eğlence, tatil	2.518	17,9	907	11,4
Kültür	60	0,4	10	0,1
Yakınları ziyaret	9.439	67	5.948	74,7
Sağlık	929	6,6	591	7,4
Toplantı, konferans, kurs, seminer	296	2,1	139	1,7
Ticari ilişkiler, fuar	262	1,9	75	1
Diğer	589	4,1	289	3,7
Toplam	14.094	100	7.958	100

* Veriler Ocak-Mart dönemini kapsamaktadır.
Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2020), yeni normal dönemde turizm aktivitelerinin sağlıklı, huzurlu ve güvenli bir şekilde yapılması için "Güvenli Turizm Sertifikası" programı başlatmıştır. Güvenli Turizm Sertifikasyon Programı, hem Türkiye vatandaşlarına hem de yabancı ziyaretçilere konaklamadan ulaşım, seyahate katılanlardan tesis çalışanlarının sağlık durumuna kadar bir dizi tedbirleri içermektedir. Bu sertifika ulaşım araçlarında, konaklama ve yeme-içme tesislerinde zorunlu bir takım sağlık ve güvenlik önlemlerinin yerine getirildiğini belgelemektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı, sertifika programı dışında turist koruma ve destek sigortası, turist rehberlerinin sağlık ve hijyen eğitimi, turizmle doğrudan ve dolaylı ilişkisi olan sektörlerin SGK prim ödemelerini ve konaklama vergilerinin ertelenmesi, kredi sağlama ve faiz ötelemeleri gibi sektörün normale dönüşünü sağlayacak tedbirlerle alakalı genelgeler yayımlamıştır.

6. Tartışma ve Sonuç

2020 yılı seyahatler açısından çelişkilerle dolu bir yıldır. Bir taraftan Elon Musk'ın kurucusu olduğu SpaceX şirketi "Crew Dragon" isimli aracı uzaya göndererek seyahatlerin sınırlarını dünyanın dışına taşımış, diğer taraftan tüm dünyayı etkisi altına alan Yeni Koronavirüs (COVID-19) salgını küresel bir krize neden olarak tüm dünyada devletlerarası ve ülke içindeki seyahatleri belli bir süre kesintiye uğratmıştır. "Yeni Normal Dönem"e geçişle birlikte seyahatlerde kısmi bir artış olmasına rağmen, modern insanın alıştığı/bildiği eski normalin turizm alışkanlıkları, aktiviteleri, davranışları ve hareketliliği niceliksel ve niteliksel olarak bir değişim geçirmektedir (Kervankıran & Bağmancı, 2020). Seyahat güvenliğinin, tüketicinin motivasyonunun ve sektörün salgına yönelik hazırlığının tam olarak sağlanamadığı bu dönemde, COVID-19 salgını sonucu ortaya çıkan olumsuzluklar ve can kayıpları, turizmin işleyişinin ve turist davranışlarının eskisi gibi ol(a)mayacağını göstermiştir (Gössling, Scott & Hall, 2020). Ülke sınırlarının geçişlere kapatılması sonucunda seyahatler durma noktasına gelmiş, uluslararası uçuşlar yasaklanmış, birçok otel ve turizm işletmesi ya kapanmış ya da düşük kapasitede çalışmış, binlerce turizm emekçisi işsiz kalmış, turizm acenteleri ve tur operatörleri hizmet edemez hale gelmiş, turizm sektörü ekonomik olarak ciddi yara almış ve hareketliliğe alışık olan modern insanın hareket alanı sınırlanmıştır. İnsan hareketliliğine dayalı olan turizm sektörü, yaşanan bu hareketsiz olma halinden ciddi etkilenmiştir. Yeni normal ile birlikte düşük oranda da olsa yaralar sarılmaya çalışılmasına karşın, sağlık riskinin, belirsizliğin ve güvencesizliğin devam etmesi bazı kaygılara neden olduğu için insanların seyahat etme ve tatile çıkma davranışları da

değişmeye başlamıştır. COVID-19 öncesinde küresel turizmin lokomotifini olan ve uzun yıllar turizm sistemini domine eden kitle turizmi, salgının neden olduğu kriz ortamından en fazla yara almıştır. Salgının oluşturduğu kaygı, endişe, belirsizlik ve korku hali kitlesel seyahatlerin dramatik bir şekilde düşmesine, toplu taşıma araçları yerine bireysel veya kiralık araçlarla yolculuk yapılmasına, yüksek kapasiteli oteller yerine açık ve izole alanlarda kamp, çadır⁸ veya karavanlarda konaklamanın tercih edilmesine ve seyahatlerin kitleler ve büyük gruplar yerine bireysel veya aile ve arkadaşlarla gerçekleşmesine neden olmuştur. Dolayısı ile seyahate katılanlar ikinci konut, villa, karavan, konteyner veya prefabrik evler gibi alternatif konaklama seçeneklerini tercih etmeye başlamıştır.

Her şeyden önce COVID-19 salgını, insanların hayatlarını etkileyen insani bir krizdir. Salgın krizi insanların düşük tempoyu ve yeni yaşam tarzlarını tercih etmesine neden olurken, önceliklerini ve sosyal değerlerini yeniden düzenlediği görülüyor (Sigala, 2020). Seyahat davranışlarıyla ilgili olarak bu ne kadar gerçekleşecek? Veya insanlar önceki seyahat davranışlarına ve tercihlerine geri dönecek mi? Karantina sırasında insanların çevrimiçi alışverişlerini ve sanal eğlence tüketimlerini artırdıklarına göre bunun seyahat davranışlarına yansımaları da olacaktır. Diğer yandan karantina koşullarında sosyal ve psikolojik olarak önemli sınav veren insanlar hareketli yaşam içinde kendilerini dinlemeye ayırmadıkları zaman için fırsat yakalamıştır. Bu görüş Skift'in (2018) bireyin kişisel iyi olma halinin dünyayı daha iyi bir yer haline getirmenin potansiyeli olarak gördüğü dönüştürücü seyahat kavramıyla da örtüşmektedir. Dolayısı ile seyahatlere katılanlar, turizmi basit bir ziyaretten ve günlerini sadece kumsalda dinlenerek geçirmekten daha fazlası olarak görecektir ve seyahat etmeyi kendini gerçekleştirme ve kişisel dönüşümü ve gelişimi için fırsat olarak değerlendirecektir. Ayrıca COVID-19 salgınının, dünya ölçeğinde toplumsal yaşamlar üzerinde belirli etkiler bıraktığı da bilinen bir gerçektir. Hastalığın kesin çözümünü ifade eden aşı, ilaç ve tedavi yöntemleri de henüz geliştirilemediği için yaşamı devam ettirmenin bir yolu olarak, "yeni normeller"den söz edilmeye başlandı (Karakas, 2020). Turizm gibi yüksek temaslı bir sistemde, gelecekte yaşanacak pandemi durumunda bizi daha güvenli hale getirebilecek çözümlerin düşük temaslı sistemlere ve buna dayalı teknolojilerde olduğunu gösteriyor. Salgınların yoğun nüfuslu alanlarda daha çabuk yayılması nedeniyle, turistlerin daha az nüfuslu ve izole alanları, uzak destinasyonlar yerine daha yakın bölgeleri ve kısa zamanlı seyahatleri tercih etmesi beklenmektedir (Brouder et al, 2020; Gössling, Scott & Hall, 2020; Harvey, 2020). Bu görüş Higgins-Desbiolles'in (2020) Covid 19 sonrasında, seyahatin yerelleşmesi veya bölgeselleşmesi görüşünü desteklemektedir. Bununla birlikte Dünya Turizm Örgütü, turizm destinasyonlarını yeniden canlandırmak için "Bugün Evde Kalın ve Yarın Seyahat Edin" sloganı ile küresel kampanya başlatmıştır (Chhabra, 2020; UNWTO, 2020). Ancak dünya ne kadar küreselleşmiş ve ekonomilerini küresele entegre etmiş olsa da salgın hastalığa yönelik çözümler büyük ölçüde ulusal, bölgesel ve yerel olarak belirlenmektedir (Grydehøj, Kelman & Su, 2020). Bu anlamda salgın sonrası dönemde turizmin geleceği, bölgesel ve ulusal ölçek yerine küresel ölçekte kararların alındığı bir turizm ekosisteminin oluşturulmasına

ve geniş toplum kesimlerinin ve farklı turizm paydaşlarının ortak kararları ile kaynakların verimli kullanıldığı, yerelin değerinin bilindiği, dezavantajlı grupların (engelliler, yaşlılar, çocuklar vs.) önemsendiği, kadınların düşük profilli işler⁹ yerine etkili görevlerde çalıştırıldığı, turizm emekçilerinin ve kayıt dışı çalışanların haklarını aldığı kapsayıcı bir turizm sözleşmesinin uygulamaya geçirilmesine bağlıdır.

Küresel otelciliğin, seyahat ve turizm endüstrisinin küresel bir kriz yaşaması ve daha az sayıda, daha pahalı operatörlerle turizmin maliyet temelinde daha fazla artışa yol açması, evrensel bir seyahat hakkı kavramını baltalayacak mı? Ya da uçaklarda, yolcu gemilerinde, otobüslerde, restoranlarda ve otellerde sosyal mesafeyi, hijyeni, salgın güvenliğini sağlamaya yönelik tedbirlerin alınması, işletme maliyetlerini ve dolayısıyla tüketici fiyatlarını önemli ölçüde artıracak mı? Sonuç olarak bu kriz, nüfusun önemli kesimleri için konaklama, seyahat ve turizme erişim açısından sosyal dışlanmaya neden olacaktır (Baum & Hai, 2020). Salgınla keskinleşen ekonomik krizden çıkış için çözümler üretilemedikçe, kriz koşulları içinde toplumun güçsüz kesimlerinin yaşam koşulları sürekli kötüleşecek ve borçluluk oranları sürekli artacaktır (Tekeli, 2020). Bu durum dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de toplumdaki eşitsizliklerin daha fazla artmasına neden olacağı için, COVID-19 öncesinde kıt imkânlarda tatile çıkabilen alt gelir grubundaki vatandaşların tatile çıkmasını ve seyahat etmesini zorlaştırmıştır. Türkiye'de tatil sezonunun başladığı ve kısmi olarak da olsa seyahatlere izin verildiği aylarda sağlık endişesi yanında ekonomik krizle de baş etmeye çalışan alt ve orta gelir grubu vatandaşlar tatile çık(a)mazken, ekonomik olarak iyi durumda olan üst gelir grubundaki vatandaşlar kendi özel villalarında, yatlarında veya karavanlarında tatillerini rahatlıkla yaptıkları görülmüştür. Dolayısı ile salgın süreci seyahat eşitsizliğini artırdığı gibi, tatile çıkanlar ve bu fırsatı bulamayanlar için farklı boyutları ile seyahat ve turizm davranışlarını değiştirmiştir.

COVID-19, gündelik hayatımızda birçok yaşam biçimiyle davranış değişikliği yapmaya zorladı. Seyahat etmenin temeli ve özü artık birçok kişi ve kuruluş tarafından sorgulanmakta ve gözden geçirilmektedir (Buheji, 2020). Bireylerin evleri ve arabaları da dâhil olmak üzere kişisel mülklerini kiraya vermelerini veya paylaşmalarını içeren bir ekonomik sistem olan paylaşım ekonomisi de, COVID-19 salgınından ciddi şekilde etkilendi. Son zamanlarda dünya genelinde COVID-19 ile ilişkili seyahat yasaklarının, bu sistem üzerinde, özellikle ev sahiplerinin gelir kaybı açısından önemli olumsuz etkileri olduğunu göstermiştir. Couchsurfing, Airbnb, Lyft ve Uber gibi yolculuk ve ev paylaşım platformları, karantina tedbirleri ve seyahat kısıtlamaları nedeniyle özellikle kritik pazar bölgelerinde dramatik bir gerileme yaşadı. Örneğin, Chen vd. (2020)'nin Avustralya'da Ocak-Mart 2020 dönemini kapsayan çalışmasında, yeni koronavirüsün Airbnb platformunun Sydney'deki ev sahiplerinin gelirlerinde % 70 kaybının olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmaya göre bu tür mali kayıplara ve ekonomiye katkılarına rağmen, Avustralyalı Airbnb ev sahipleri devlet tarafından sağlanan mali destekten yararlanma hakkına sahip değildir. Bu nedenle, COVID-19 salgınının finansal etkileri, paylaşım ekonomisinin sürdürülebi-

⁸ Salgın sonrasında çadır, karavan ve bisiklet satışlarının arttığına dair haberler için bakınız: <https://www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/hizmet/sosyal-mesafe-cadir-ve-bisiklet-satislarini-artirdi/657837>, <https://t24.com.tr/haber/koronavirus-salginindan-sonra-karavan-satislari-yuzde-300-artti,876012>

⁹ Turizm sektöründe çalışan kadınların yaşadığı ayrımcılık ve eşitsizlik konusunda daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Deniz, A. & Kervankıran, İ. (2020). Labour Force Participation and Violence: A Research About Female Tourism Workers in Turkey, İçinde P. Vizcaino, H. Jeffrey & C. Eger (Edt.) *Tourism and Gender-Based Violence Challenging Inequalities* (s:65-79). UK: CABl

lır, kapsayıcı ekonomi ve topluma nasıl katkıda bulunabileceği konusunda önemli endişe uyandırmaktadır. Benzer şekilde şirketin ABD'deki genel merkezinden yapılan açıklamaya göre rezervasyonları iptal edilen Airbnb ev sahipleri Nisan ayında (yalnızca Nisan ayında rezervasyonlar % 90 iptal edildi), toplam iki milyar dolarlık kredi için başvuruda bulunmuştur (Morningfuture, 2020). Tüketici talebindeki ani düşüş, bu tip paylaşım ekonomisi sektöründeki şirketlerin büyümelerine engel olmanın yanında, aynı araç ve tesisleri paylaşma ortamında inşa edilen kamu hizmetlerini de etkilemektedir (Teeri, 2020). Türkiye'nin geleneksel aile yapısından dolayı zaten mesafeli olunan ve Batı ülkelerine nazaran Türkiye'de daha geç ortaya çıkan paylaşım platformları COVID-19 süreci ile birlikte ağır hasar almıştır. Bu durumun, Türkiye'de özellikle orta gelir düzeyinde olup seyahat etmeyi seven ve konaklama olarak Couchsurfing ve Airbnb gibi ev paylaşım ağlarını kullanan gençlerin, üniversite öğrencilerinin ve tek başına seyahat edenlerin turizm hareketliliğini olumsuz etkileyeceği tahmin edilmektedir.

Yeni Koronavirüs (COVID-19) salgınının ilerlemesini kontrol altına almak için birçok devlet sınırların kapatılması ve seyahat yasaklarından vize muafiyetlerinin askıya alınmasına kadar eşgi görülmemiş önlemler aldı ve gelen yolcular için karantina uyguladı. Bununla birlikte, yaptırımlar gibi zorlayıcı önlemler de COVID-19 salgını sürecinde uygulanmaya devam ediyor ve bu durum yaptırım uygulanan ülkelerin pandemiyle olan mücadelesini büyük ölçüde zayıflatması beraberinde insan hakları ihlalleri konusunu tartışmaya açmıştır. Ayrıca devletler tarafından uygulanan tutarsız sınır kontrolleri ve seyahat kısıtlamaları, pandemi politikaları ve bunların Uluslararası Sağlık Tüzüklerini nasıl yerine getirdiği konusunda da soru işaretleri yaratmaktadır (Seyfi, Hall & Shabani, 2020). Bu durum küresel krizlere karşı uluslararası yönetişimin, işbirliğinin ve dayanışmanın temellerin ne kadar kırılgan olduğunu göstermektedir (Müftüler-Baç, 2020). ABD'nin 13 Mart'tan itibaren Avrupa'dan ABD'ye seyahatlerin çoğunu 30 gün süreyle yasaklayacağını ve İngiltere'yi bu "politik yasaktan" muaf tutacağını açıklaması, Avrupa Birliği'nin AB/Schengen vatandaşı olmayanlara sınırlarını kapatması, İngiltere'nin Türkiye'yi seyahat koridoru listesinden çıkararak "karantina uygulanacak ülkeler" listesine eklemesi, 1958'den beri vize anlaşması olan Japonya'nın Koronavirüs önlemleri kapsamında Türkiye'yi vize uygulanacak ülkeler listesine dâhil etmesi gibi örnekler COVID-19 salgınının turizme olan etkisinin sağlık yönü yanında politik olarak da etkilediğini göstermektedir. Korkulan şu ki, bölgesel ve devletlerarası siyasi tepkilerin COVID-19 salgını üzerinden genişletilerek yeni yaptırım programlarının devreye girmesi sonucunda COVID-19 öncesinde olmayan seyahat kısıtlamalarının daha katı ve kalıcı olarak uygulanmaya başlamasıdır. Turizm üzerindeki bu jeopolitik kaygılar turistlerin tercih edeceği turizm coğrafyalarını etkileyeceği gibi, uluslararası turizm hareketliliğinde adalet, seyahat hakkı, evrensel hukuk, insan hakları, kimlik, eşitsizlik ve ayrımcılık boyutunun da etkileneceğini göstermektedir. Hareketliliği kısıtlamak için jeopolitiğin bir araç olarak kullanılması gelecekte küresel seyahatlerin niteliğini de değiştirebilir. Bu durum COVID-19 öncesinde bildiğimiz daha özgür, konforlu ve rahat gerçekleştirilen turizm alışkanlığının değişerek daha sınırlayıcı ve kontrollü turizm pratiklerine dönüşeceği konusunda endişeler oluşturmaktadır. Bundan dolayı COVID-19 süreci ve sonrasında Türkiye'deki turizm hareketliliğini önemli derecede Türkiye'nin reel politik vizyonu belirleyecektir.

Sonuç olarak turizm faaliyetlerini sadece turistlerin yaşadıkları yerlerden tatil amaçlı turizm bölgelerine olan seyahatleri şeklinde düşünmemek gerekir. Turizm, insanların karşılıklı seyahatleri ile birlikte bireysel, toplumsal, ekonomik, kültürel ve politik boyutları ile karmaşık bir olgudur. Bu döngüsel hareketliliklerin göç, öğrenci hareketleri, ikinci konut edinme, evlilik, istihdam, yabancı yatırım, ticaret, enformel faaliyetler gibi farklı birçok boyutu vardır ve bunların her birisi ya turizm hareketliliğinden etkilenir ya da turizm hareketliliği bu boyutları etkiler. COVID-19 süreci ile birlikte turizm hareketliliğinde yaşanan sorunlar nice-likel olarak seyahatlerde gerilemeye neden olduğu gibi niteliksel olarak da seyahate katılanların kazanımlarını, sosyal ağlarını, deneyimlerini de etkileyecektir. Bu durum sosyal bilimciler, turizm araştırmacıları ve turizm coğrafyacıları için yeni ajanda gündemleri oluşturmakta olup, turizm hareketliliği konusunun sadece tatil, seyahat, eğlence ve dinlenme gibi meselelerle değil, aynı zamanda turizm hareketliliğini seyahatlerin etkisi ve sonucunda kurulan ağlar, farklı mekânlar arası ilişkiler ve etkileşimler, seyahatler sonucu elde edilen kazanımlar, liminal ve ilişkisel mekânlarda yaşanan deneyimler boyutuyla da ele alınması iddiasıyla, turizm hareketliliği konusunu aynı zamanda sosyo-mekansal ilişkilere doğru genişletme ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.

Bu çalışmanın önemli sınırlılıklarından birisi, salgın sürecinde diğer birçok alanda olduğu gibi veri sıkıntısı sorunudur. Salgın süresince yaşanan veri güvenliği tartışmalarının yanında salgın öncesinde kolayca ulaşılabilen farklı veri setlerine bu süreçte ulaşamamak çalışmanın eldeki mevcut verilerle değerlendirilmesine neden olmuştur. Bir diğer sınırlılık ise, saha çalışmasının sağlık ve güvenlik risklerinden dolayı yapılamamış olmasıdır. Turizm hareketliliğini farklı yönleriyle incelemek için sahada yapılan görüşmelerin önemi büyüktür. Gelecekte salgın riskinin azalması ve seyahatlerin artması ile birlikte yeni normal hareketliliğin bireysel, sosyal, mekânsal ve politik yönlerinin saha çalışmalarıyla incelenmesinin, Türkiye'nin değişen turizm hareketliliğini anlama adına önemli katkı yapacağını düşünüyoruz.

Kaynakça

- Akçığit, U. & Akgündüz, Y.E. (2020). Türkiye'de covid-19 odaklı talep şoklarının coğrafi ve sektörel yayılımı. *Chicago Üniversitesi Çalışma Tebliği*, www.artnotlari.com/arastirmalar. Son erişim 15 Eylül 2020.
- Ateljevic, I. (2020). Transforming the (tourism) world for good and (re) generating the potential 'new normal'. *Tourism Geographies*, 22(3), 467-475. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1759134>
- Balta, E. (2019). *Tedirginlik çağı, şiddet, aidiyet ve siyaset üzerine*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baum, T. & Hai, N. T. T. (2020). Hospitality, tourism, human rights and the impact of covid-19. *International Journal Of Contemporary Hospitality Management*, 32(7), 2397-2407. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-03-2020-0242>
- Brouder, P., Teoh, S., Salazar, N. B., Mostafanezhad, M., Mei Pung, J. M., Lapointe, D., Higgins Desbiolles, F., Haywood, M., Hall, C. M. & Balslev Clausen, H. B. (2020). Reflections and discussions: tourism matters in the new normal post covid-19. *Tourism Geographies*, 22(3), 735-746. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1770325>
- Bryson, J. R. & Vanchan, V. (2020). Covid-19 and alternative conceptualisations of value and risk in gpn research. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 111(3), 530-542. <https://doi.org/10.1111/tesg.12425>

- Buheji, M. (2020). Sharing economy and communities attitudes after covid-19 pandemic-review of possible socio-economic opportunities. *American Journal of Economics*, 10(6), 395-406. <https://doi.org/10.5923/j.economics.20201006.09>
- Carr, A. (2020). Covid-19, indigenous peoples and tourism: a view from new zealand. *Tourism Geographies*, 22(3), 491-502. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1768433>
- Cheer, J. M. (2020). Human flourishing, tourism transformation and covid-19: a conceptual touchstone. *Tourism Geographies*, 22(3), 514-524. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1765016>
- Chhabra, D. (2020). Transformational wellness tourism system model in the pandemic era. *International Journal Of Health Management And Tourism*, 5(2), 76-101. <https://doi.org/10.31201/ijhmt.788628>
- Chen, G., Cheng, M., Edwards, D., & Xu, L. (2020). Covid-19 pandemic exposes the vulnerability of the sharing economy. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-26460/v1> <https://www.researchsquare.com/article/rs-26460/v1> (hakem incelemesi tamamlanmayan makale)
- Cetin, C. & Kara, A. (2020). Global surveillance, travel, and trade during a pandemic. *Turkish Journal Of Medical Sciences*, 50, 527-533. <https://doi.org/10.3906/sag-2004-175>
- Cohen M. J. (2020). Does the covid-19 outbreak mark the onset of a sustainable consumption transition?. *Sustainability: Science, Practice And Policy*, 16(1), 1-3. <https://doi.org/10.1080/15487733.2020.1740472>
- Cooper, J. A. & Alderman, D. H. (2020). Cancelling march madness exposes opportunities for a more sustainable sports tourism economy. *Tourism Geographies*, 22(3), 525-535. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1759135>
- Crossley, E. (2020). Ecological grief generates desire for environmental healing in tourism after covid-19. *Tourism Geographies*, 22(3), 536-546. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1759133>
- Demir, M., Günaydın, Y. & Demir, Ş.Ş. (2020). Coronavirüs (covid-19)'ün Türkiye'de turizm üzerindeki öncüllerinin, etkilerinin ve sonuçlarının değerlendirilmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(1), 80-107. <https://doi.org/10.24289/ijsser.734263>
- Deniz, A. & Kervankıran, İ. (2020). *Labour force participation and violence: a research about female tourism workers in Turkey*, In P. Vizcaino, H. Jeffrey & C. Eger (Eds.), *Tourism and gender-based violence challenging inequalities* (pp. 65-79). UK: CABI.
- Everingham, P. & Chassagne, N. (2020). Post covid-19 ecological and social reset: moving away from capitalist growth models towards tourism as buen vivir. *Tourism Geographies*, 22(3), 555-566. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1762119>
- Frase, P. (2018). *Dört gelecek, kapitalizmden sonra hayat*. (Çev. Akın Emre Pilgir). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. (Kitabın Orijinal Basımı 2016).
- Galvani, A., Lew, A. A. & Perez, M. S. (2020). Covid-19 is expanding global consciousness and the sustainability of travel and tourism. *Tourism Geographies*, 22(3), 567-576. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1760924>
- Gibson-Graham, J.K. (2010). *(Bildigimiz) Kapitalizmin sonu*. (Çev. Zeynep Gambetti). İstanbul: Metis Yayınları. (Kitabın Orijinal Basımı 1996).
- Gössling, S., Scott, D. & Hall, C. M. (2020). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of covid-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(1). <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1758708>
- Grydehøj, A., Kelman, I. & Su, P. (2020). Island geographies of separation and cohesion: the coronavirus (covid-19) pandemic and the geopolitics of kalaallit nunaat (Greenland). *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 111(3), 288-301. <https://doi.org/10.1111/tesg.12423>
- Hall, C. M. (2015). On the mobility of tourism mobilities. *Current Issues In Tourism*, 18(1), 7-10. <https://doi.org/10.1080/13683500.2014.971719>
- Hall, C. M., Scott, D. & Gössling, S. (2020). Pandemics, transformations and tourism: be careful what you wish for. *Tourism Geographies*, 22(3), 577-598. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1759131>
- Hall, M. C., Prayag, G., Fieger, P. & Dyason, D. (2020). Beyond panic buying: consumption displacement and covid-19. *Journal Of Service Management*, 1757-5818. <https://doi.org/10.1108/JOSM-05-2020-0151>
- Hannam, K., Butler, G. & Paris, C. M. (2014). Developments and key issues in tourism mobilities. *Annals Of Tourism Research*, 44, 171-185. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2013.09.010>
- Harvey, D. (2020). Anti-capitalist politics in the time of covid-19. <https://jacobinmag.com/2020/03/david-harvey-coronavirus-political-economy-disruptions>. Son erişim 21 Eylül 2020.
- Haywood, K. M. (2020). A post-covid future: tourism community re-imagined and enabled. *Tourism Geographies*, 22(3), 599-609. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1762120>
- Higgins-Desbiolles, F. (2020). Socialising tourism for social and ecological justice after covid-19. *Tourism Geographies*, 22(3), 610-623. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1757748>
- Karakaş, M. (2020). Covid-19 salgınının çok boyutlu sosyolojisi ve yeni normal meselesi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 40(1), 541-573. <https://doi.org/10.26650/SJ.2020.40.1.0048>
- Kervankıran, İ., Sert Eteman, F. & Çuhadar, M. (2018). Türkiye'de iç turizm hareketlerinin sosyal ağ analizi ile incelenmesi. *Turizm Akademik Dergisi*, 5(1), 29-50. <https://dergipark.org.tr/en/pub/touraj/issue/37924/397684>
- Kervankıran, İ., Sert Eteman, F. & Şardağ A. (2019). Türkiye'de turizm coğrafyası araştırmalarında disiplinler ilişkisinin sosyal ağ analizi ile incelenmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18(3), 938-965. <https://doi.org/10.21547/jss.558270>
- Kervankıran, İ. & Bağmancı, M. F. (2020). Turizm hareketliliğine karşı istikametten bakmak Türkiye'den yurtdışına olan seyahatlerin görünümü. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(3), 686-712. <https://doi.org/10.21547/jss.744618>
- Kuebart, A. & Stabler, M. (2020). Infectious diseases as socio-spatial processes: the covid-19 outbreak in Germany. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 111(3), 482-496. <https://doi.org/10.1111/tesg.12429>
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020). *Ağustos 2020 sınır bülteni*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html>. Son erişim 05 Ekim 2020.
- Lapointe, D. (2020). Reconnecting tourism after covid-19: the paradox of alterity in tourism areas. *Tourism Geographies*, 22(3), 633-638. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1762115>
- Lew, A. A., Cheer, J. M., Haywood, M., Brouder, P. & Salazar, N. B. (2020). Visions of travel and tourism after the global covid-19 transformation of 2020. *Tourism Geographies*, 22(3), 455-466. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1770326>
- Mostafanezhad, M. (2020). Covid-19 is an unnatural disaster: hope in revelatory moments of crisis. *Tourism Geographies*, 22(3), 639-645. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1763446>
- Mostafanezhad, M., Cheer, J. M. & Sin, H. L. (2020). Geopolitical anxieties of tourism:(im) mobilities of the covid-19 pandemic. *Dialogues In Human Geography*, 10(2), 182-186. <https://doi.org/10.1177/2043820620934206>
- Müftüler-Baç, M. (2020). *Küresel salgın tehdidi altında küresel sistem*. In U. Ulutaş (Eds.), *Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler*, (pp. 20-23). Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara.
- Niewiadomski, P. (2020). Covid-19: from temporary de-globalisation to a re-discovery of tourism?. *Tourism Geographies*, 22(3), 651-656. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1757749>
- Polanyi, K. (2017). *Büyük dönüşüm*. (Çev. Ayşe Buğra). (14. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları. (Kitabın Orijinal Basımı 1944).
- Prideaux, B., Thompson, M. & Pabel, A. (2020). Lessons from covid-19 can prepare global tourism for the economic transformation needed to combat climate change. *Tourism Geographies*, 22(3), 667-678. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1762117>

- Rogerson, C. M. & Rogerson, J. M. (2020). Covid-19 and tourism spaces of vulnerability in South Africa. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 9(4), 382-401. <https://doi.org/10.46222/ajhtl.19770720-26>
- Salazar, N. B. (2020). Labour migration and tourism mobilities: time to bring sustainability into the debate. *Tourism Geographies*, 1(11) <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1801827>.
- Sezen Doğanlı, O. (2020). Covid-19 salgını sonrası turizm destekleri. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 2808-2820. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2020.510>
- Seyfi, S., Hall, C. M. & Shabani, B. (2020). Covid-19 and international travel restrictions: the geopolitics of health and tourism. *Tourism Geographies*, <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1833972>
- Sheller, M. & Urry, J. (2006). The New Mobilities Paradigm. *Environment and Planning A: Economy And Space*, 38(2), 207-226. <https://doi.org/10.1068/a37268>
- Sigala, M. (2020). Tourism and covid-19: impacts and implications for advancing and resetting industry and research. *Journal Of Business Research*, 117, 312-321. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.06.015>
- Sirkeci, I. & Yücesahin, M. M. (2020). Coronavirus and migration: analysis of human mobility and the spread of covid-19. *Migration Letters*, 17(2), 379-398. <https://doi.org/10.33182/ml.v17i2.935>
- Sirkeci, I., Özerim, M. G. & Bilecen, T. (2020). Editörden: covid-19'un uluslararası hareketlilik ve göçmenliğe ilişkin etkisi üzerine. *Göç Dergisi*, 7(1), 1-8. <https://doi.org/10.33182/gd.v7i1.688>
- Skift. (2018). Transformative travel: shifting toward meaning, purpose and self-fulfilment. <http://skiftx.com/wp-content/uploads/2018/04/The-Rise-of-Transformative-Travel.pdf>. Son erişim 26 Eylül 2020.
- Springer, S. (2020). Caring geographies: the covid-19 interregnum and a return to mutual aid. *Dialogues in Human Geography*, 10(2), 112-115. <https://doi.org/10.1177/2043820620931277>
- Stankov, U., Filimonau, V. & Vujičić, M. D. (2020). A mindful shift: an opportunity for mindfulness-driven tourism in a post-pandemic world. *Tourism Geographies*, 22(3), 703-712. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1768432>
- Teeri, M.M. (2020). Safe sharing economy after covid-19. <https://www.futuresplatform.com/blog/safe-sharing-economy-after-covid-19>. Son Erişim 04 Ekim 2020.
- Tekeli, İ. (2020). *Salgınlar ve kentler sarmalında dünyanın geleceği: covid-19*, In Ö.F. Çolak (Eds.), *Salgın Ekonomisi*. (pp. 53-85), Ankara: Efil Yayınevi.
- Üstün, Ç. & Özçiftçi, S. (2020). Covid-19 pandemisinin sosyal yaşam ve etik düzlem üzerine etkileri: bir değerlendirme çalışması. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25, 142-153. <https://doi.org/10.21673/anadoluklin.721864>
- Wallerstein, I. (2019). *Bildiğimiz dünyanın sonu*, (Çev. Tuncay Birkan). (6. Baskı), İstanbul: Metis Yayınları. (Kitabın Orijinal Basımı 1999).
- Zoğal, V. & Emekli, G. (2020). Türkiye'de covid-19 salgını sürecinde ikinci konutların değişen anlamları. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 42, 168-181. <https://doi.org/10.32003/igge.741471>
- Zoğal, V., Domenech, A. & Emekli, G. (2020). Stay at (which) home: second homes during and after the covid-19 pandemic. *Journal of Tourism Futures*, <https://doi.org/10.1108/JTF-06-2020-0090>
- Euronews. (2020a). <https://tr.euronews.com/2020/09/16/suudi-arabistan-umre-ziyaretlerini-kademeli-olarak-baslatmaya-haz-rlan-yor>. Son erişim 23 Eylül 2020.
- Euronews. (2020b). <https://tr.euronews.com/2020/10/01/ingiltere-turkiye-yi-karantina-uygulanacak-ulkeler-listesine-ald>. Son erişim 10 Ekim 2020.
- Global Tourism Forum, (2020). *Recovery and beyond*. <https://www.globaltourismforum.org/recovery-and-beyond/> Son erişim 30 Kasım 2020.
- Haberturk (2020). <https://www.haberturk.com/koronavirus-salginini-sonrasi-avrupa-turizm-sektorunu-nasil-canlandiracagini-tartisiyor-2664712>. Son erişim 21 Eylül 2020.
- <https://t24.com.tr/haber/koronavirus-salginindan-sonra-karavan-satistlari-yuzde-300-artti,876012> Son erişim 22 Ağustos 2020.
- <https://www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/hizmet/sosyal-mesafe-cadir-ve-bisiklet-satistlarini-artirdi/657837> Son erişim 10 Ekim 2020.
- <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/almanya-kovid-19-nedeniyle-turkiyeye-uyguladigi-seyahat-uyarisini-kismen-kaldirdi/1931350>. Son erişim 04 Ekim 2020.
- Inquirer (2020). <https://business.inquirer.net/299439/travel-bubbles-eyed-to-revive-economies/amp> Son erişim 15 Ekim 2020.
- Morningfuture. (2020). <https://www.morningfuture.com/en/article/2020/07/17/sharing-economy-crisis-marta-mainieri/968/>. Son Erişim 04 Ekim 2020.
- OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü). (2020). *Tourism policy response to the coronavirus (covid-19)* OECD. https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=124_124984-7uf8nm95se&title=Covid-19_Tourism_Policy_Responses. Son erişim 22 Ağustos 2020.
- Sağlık Bakanlığı. (2020a). <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66935/genel-koronavirus-tablosu.html>. Son erişim 23 Eylül 2020.
- Sağlık Bakanlığı. (2020b). <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-68443/covid-19-durum-raporu.html>. Son erişim 22 Eylül 2020.
- SGK (Sosyal Güvenlik Kurumu), (2020). *SGK işyeri ve çalışan sayısı verileri*. www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/aylik_istatistik_bilgileri, Son erişim 05 Ekim 2020.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2020). *Hane halkı yurt içi turizm istatistikleri bülteni*. <https://data.tuik.gov.tr/tr/display-bulletin/?bulletin=hanehalki-yurt-ici-turizm-i-ceyrek-okak-mart-2020-33665>. Son erişim 05 Ekim 2020.
- Turizmgunlugu (2020). <https://www.turizmgunlugu.com/2020/03/24/kapanan-oteller-listesi-koronavirus/>. Son erişim 07 Ekim 2020.
- TÜBA (Türkiye Bilimler Akademisi). (2020). *Covid-19 küresel salgın değerlendirme raporu*. <http://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/kovidraporu/T%C3%9CBA%20Covid-19%20Raporu%206.%20G%C3%BCncelleme.pdf>. Son erişim 28 Temmuz 2020.
- UNWTO (Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü). (2020a). *2020 UNWTO reports*. <https://www.unwto.org/news/international-tourist-numbers-down-65-in-first-half-of-2020-unwto-reports>. Son erişim 16 Eylül 2020.
- UNWTO (Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü). (2020b). *World tourism barometer, Volume 18, Issue 5, August/September 2020*. <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/wtobarometereng.2020.18.1.5>. Son erişim 25 Ağustos 2020.
- UNWTO (Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü). (2020c). <https://www.unwto.org/covid-19-inclusive-response-vulnerable-groups>. Son erişim 03 Eylül 2020.
- Wego, (2020). <https://blog.wego.com/whats-a-travel-bubble/>. Son erişim 24 Eylül 2020.
- WHO (Dünya Sağlık Örgütü). (2020a). *Coronavirus disease*. <https://www.who.int/publications/m/item/log-of-major-changes-and-errata-in-who-daily-aggregate-case-and-death-count-data>. Son erişim 23 Ağustos 2020.
- WHO (Dünya Sağlık Örgütü). (2020b). <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/interactive-timeline>. Son erişim 15 Eylül 2020.

İnternet Kaynakları

- BBC, (2020). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-53284234>. Son erişim 04 Ekim 2020.
- BM (Birleşmiş Milletler). (2020). *Policy brief: covid-19 and transforming tourism, august, 2020*. https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-08/sg_policy_brief_covid-19_tourism_august_2020.pdf. Son erişim 28 Ağustos 2020.